

Megrajzolni Gábor Andor pályáját, jellemezni művészetét : elvégzetlen dolga irodalomtörténetünknek, s létrejöttét számos körülmény nehezíti. Gábor Andor életének, tevékenységének csupán egyik, 1919 előtti szakasza zajlott le a hazai irodalmi közvélemény előtt (s majd a végső, öregkori hét év). A többi idegenben, egy sajátos életformában, az illegális, majd emigráns pártmunkás életének körülményei, hányattatásai között. Működésének bizonyos vonatkozásai megfejthetetlenek e pártélet olyan bensőséges ismerete nélkül, amely ma még nem áll rendelkezésünkre. Ráadásul Gábor Andor jóideig a német kommunista párt kereteiben dolgozott, s ez nem csupán életében, irodalmi munkásságában is nyomot hagyott. Ezen túl az irodalomtörténetnek a maga történeti, precízebb eszközeivel is hozzá kell járulnia ahhoz, amihez a publicisztika, az irodalomkritika — Gábor műveinek újabb kiadása nyomán — már hozzákezdett : eloszlatni alakja s műve körül a hamis, ködösítő legendákat. Mindezen okok miatt végleges pályaképet még soká nem lehet rajzolni, de kísérletre legalább mégis szükség van. Hiszen Gábor Andor műve huszadik századi irodalmunk egyik legsajátosabb, legérdekesebb fejezete. S az ő művészetének vizsgálata nélkül lehetetlen megérteni a magyar szocialista irodalom kialakulásának számos fontos problémáját. Ezúttal bécsi emigrációjának végéig, 1925-ig kísérjük figyelemmel Gábor Andor pályáját. További útját — vándorlásait, párizsi, berlini, moszkvai tevékenységének izgalmasan bonyolult, de ez idő szerint még csak hézagosan megközelíthető korszakát más alkalommal, esetleg e tanulmány folytatásaként vizsgáljuk meg.

I.

Nemcsupán kötelességszerűen igyekszünk élesebb fényt vetíteni Gábor Andor gyermekkorának, ifjúságának bizonyos momentumaira. Meggyőződésünk, hogy az ő későbbi magatartásának : a „magam világos ésszel a páriáknak adtam” öntudatának, pátosának forrása magyarázata nem kis részben bennük keresendő.¹

Az ifjúkornak két motívumára kell figyelnünk különösképpen : Gábor Andor családjának szegénységére és a fiatalember korán jelentkező racionalizmusára. A Somogy megyei faluból, Uj-Népről, ahol született, 1884. január 24-én, korán Pestre került. Apja kishivatalnok, gyakran van munka nélkül, s emiatt a család — a mama, akít a 12 éves gimnazista fiú franciára akar tanítani, s a két idősebb testvér — sokat nélkülöz.² Pestszentlőrinc Kavicsbányán laknak s az ifjú gimnazista bátyjával, Ferkóval együtt vicinálison jár be Pestre a Zerge-utcai reáliskolába. Mindennap reggel 5 órakor kell kelniük s havas teleken csizmát húzniuk, városi gyerek létükre, hogy el ne merüljenek a telep hófúvásaiban.³ A józsefvárosi reáliskola tanárai közül csupán egyre, Péterfy Jenőre emlékszik vissza majd később melegen, szeretettel. Nem egy novellájában (*Öregszem mégis*) rajzolja részvétellel s az ifjúkor utáni kedves nosztalgiával alakját, s legelső regényének, a *Hét pillangó*-nak is ő lesz a hőse. Többi professzorára inkább

¹ Most még egyszer, most még egyszer, G. A. : *Összegyűjtött versek* Bp., 1954.

² *Önéletrajz* 1951 — kézirat Gábor Andor hagyatékában.

³ Pestszentlőrinc, Kavicsbánya — *Összegyűjtött novellák*, Bp. 1955.

csak gunyorosan emlékeznek : „Vallástalanul nevelődtünk két bátyámmal együtt. Bennem kritikusi és szatirikusi hajlamok mutatkoztak” — jegyzi fel magáról.⁴ Nos, ilyenformán nem csoda, ha első eminens létére a folytonos „hitviták” okából : „kettést kapott a Rappaport miatt, s a tandíjmentessége elveszett”.⁵ Apját adóhátralék miatt nyaggatják. S épp az az adófelügyelő, akinek csinos, jólöltözött leányába szerelmes, s aki miatt a csizmákat megútálja.

A századforduló körül fellépő írók között ez a sors nem egyedülálló. A nem kis részben vidékről a fővárosba szakadt s jelentős részében zsidó, pesti kispolgárság adja a félfeudális előítéletekkel leszámolni akaró, polgári radikális értelmiség egy jelentékeny hányadát. Belőle származik példának okáért Bródy Sándor, Nagy Lajos, Komját Aladár, Gergely Sándor is, számos olyan író, aki egy ideig — éppen úgy, mint Heltai Jenő, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc — a bontakozó városi irodalom része, de 1919 után még radikálisabb irányba fordul, s útja a szocializmus irányába vezet.

A család szegénysége miatt 13 esztendőskorától neki is családfenntartóvá kell válnia, keresnie kell. 18 éves korában nyilvánosság elé lép mint író, költő, műfordító, és mint publicista.⁶ Eleinte az Egyenlőség-be ír gyakrabban, A polgár-ba, majd hamarosan A hét, a Pesti Napló s más lapok is szívesen adnak teret írásainak. Kezdetből fogva bámulatosan termékeny, annyi zsenyéje maradt fenn, amennyit egy kisebb termékenységű író egész élete során sem ír össze. Publicisztikai írásai, glosszái eleve mutatják éles politikai, társadalmi érdeklődését. Ír a közjogról és orosz forradalomról, a zsidóság helyzetéről, szociálpolitikai problémákról, mindenről, ami az akkori közvéleményt foglalkoztatja. Ír, olykor kissé szentimentális, de reális, oroszosan sötét tónusban, novellákat. Versel és műfordít : Zangwill Ulrichtól, Byron zsidó dalaiból, Dávid zsoltáraiból, majd hamarosan — az egyetemen és A hét körében kialakuló új ízlés felé orientálódva — a modern nyugatiaktól, (Keller, Storm, Verhaeren, Verlaine, Baudelaire stb.). S mintegy, a maga önálló ízlését és vonzalmát követve, fordít nagy, különleges erőfeszítést kívánó nép-eposzokat. A Kisfaludy Társaság 1903-as pályázatára küldi be *Mistral* *Miréiojának* remekbe sikerült átültetését. Majd a sikeren felbuzdulva, 1904—5-ben hozzáfog a *Roland-ének* fordításához.⁷

Gábor számára ez időben az írás nemcsak művészet, s nem is csupán kenyérkereseti eszköz. Ujjgyakorlat is : alkalom a felhalmozódó tudás, a mohón megszerzett ismeretek kipróbálásához. A „mindvégig első eminens” 20 esztendőskorára már nemcsak, hogy németül, angolul, olaszul és franciául olvas, hanem az is egészen természetes, hogy az eposzokat is eredetiből, provençal-ból és ó-franciából fordítja.⁸ Barátai már ekkor az egyetemi katedrát jósolgatják neki. De tanulmányai végeztével „elfáradtan és megbántva” búcsút mond az egyetemi tudományak, belátva, hogy összeköttetés híján szemben a talán ostoba, de jobban szituált vetélytársakkal úgyis alulmaradna. Az érvényesülésnek más, szabadabb területeit keresi tehát. De az a tudás, amit ifjúkorában magába szívott és a mélyebb gondolkodás iránti igény később sem, publicista és színpadi szerző korában sem hagyja cserben. Bálint Lajos, Gábor Andor egyik egyetemi diáktársa céloz 1918-ban Gábor Andornak, a publicistának kivételes felkészültségére : „Néhány esztendővel ezelőtt — akkortájt Gábor Andornak a Szegfű—Rákóczi-üggyel kapcsolatban heves polémiái voltak a Világgal — az egyetemünk legnevesebb történelem-professzorával sétáltam egyszer a Dunaparton. Mondja kérem — kérdezte az öregúr —, ki az a Gábor Andor, aki a Világ Rákóczi-cikkeit írja? Nincs az az egyetemi tanár, aki oly készséggel, olyan teljes tárgyismerettel szállhatna síkra! — Pedig ennek a professzor úrnak épp e viták miatt nem sok oka lehetett rá, hogy Gábort szeresse.”⁹ S ugyanezt a nem minden-

⁴ Önéletrajz — uo.

⁵ A kapuban — Össz. vers. Bp., 1954.

⁶ Önéletrajz — uo.

⁷ *Roland-ének* kézírata — G. A. hagyatékában.

⁸ *Miréio és Roland-ének*, Bp. 1957. I.

⁹ B. L. : Gábor Andor — Színház és Divat, 1918. 41. sz.

napi, filozopteri felkészültséget sejtik benne verseinek kritikusai, midőn az „okos, bölcselmi hajlamú”¹⁰ költőt emlegetik, s a Tarka rímek recenziója, amidőn azt állítja, hogy a szatíra író Gábor Andor ismeri és elmélyülten tanulmányozza a szatirikus Horatiust s az ókori Róma ostromozóját, Juvenalist.¹¹ S lényegesnek tartja ezt a bámulatos gyorsasággal és bőséggel dolgozó chanson szerzőnél Nagy Endre is: „Roppant filozopteri tudásával felszerelve — írja a kabaré regényében — hogy úgy mondjam, a legtudományosabb módszerekkel munkálta meg a könnyűműfaj költészetét. Ha egy-egy kuplójában fel kellett sorolnia, hogy mi minden van egy modern női kalapon, vagy, hogy mi mindenből főzik a pesti kávések a feketét, az ismeretek beláthatatlan területéről szedte össze asszociációft és rímeiben, asszonancaiban, alliterációiban káprázatos filológiai tudás remekét.”¹²

Gábor Andor, akárcsak későbbi barátja és felfedezettje, Karinthy Frigyes, egy egész új enciklopédiára való tudással, kivételesen erős racionális hajlamokkal lép a porondra, ahol csakhamar ő sem egészen az ifjúkori álmok s a megszokott hagyományok szerint lesz költővé, íróvá, hanem úgy, hogy sokszor meg is tagadja a költészetet, művészetet s neki is vannak órái, amikor keserű szembesítésre, „találkozásra” kerül sor „egy fiatalemberrel”.¹³

II.

Gábor Andor, visszaemlékezve 1910 és 19 közötti színpadi szerzői és újságírói életére mindig úgy emlegeti magát, mint „Grossverdienert”, azaz mint nagykeresetű férfit.¹⁴ Két cselédet tart, telenként a Tátrában üdül (Fenyőházán szokott egy csöndes kis villát kibérelni, néhány hetes tartózkodásra). Nemsokára Pesten is villába költözködik, fel a Svábhegyre. S első felesége, Kökény Ilo. a, akit szípkázó humorú s temperamentumos színésznőnek ismernek, azzal dicsekszik, hogy hamarosan egy pesti lakást is fenntartanak majd, mivel előadások után igen fáradságos, különösen télen, a hegyre kikocsikázní.¹⁵

Pest tulajdonképpen ezekben az esztendőkből lesz Krudy álmatag költőinek és sápadt úrlányainak kisvárosából, mintegy az elmúlt évtizedek csöndes, szerényebb életét megbánóan: túlhajtva, lihegve, sietve élő nagyvárossá. Budapest polgáriásulása, nagyvárossá növekedése az irodalom, a művészetek fejlődésének jóval differenciáltabb, sokrétűbb lehetőségeit s irányait teremti meg, mint ahogy az akár a konzervatív, akár pedig a Nyugat-centrikus irodalomszemlélet felfogásában napjainkig is élt. Nem annyira új értékrend kialakítása szempontjából, mint inkább a kor polgári irodalmának teljesebb, gazdagabb színpadképének megrajzolása végett, arra van szükség, hogy az irodalomtörténeti kutatásban az eddigieknél jobban figyeljünk irodalmunk fejlődésének azokra a motívumaira, amelyek szorosabban Pest nagyvárossá való növekedésével függenek össze.

A dolgok felületét tekintve, két kitűnően kiaknázható forrása van az akkori idők fővárosi szellemi, kulturális életének: az újság és a színpad. S Gábor odaadja magát mind a kettőnek, teljes energiával. S erre szükség is van, hiszen a verseny óriási. Nagy Endre 1907-ben alapított kabaréja — a Modern Színpad — nyomán szinte esztendőről-esztendőre, sőt később havonként új kabaré-színpadok nyílnak, Apolló-kabaré, Intim-kabaré, Fasor-kabaré, Muskátló-kabaré, Medgyasszay-Színház stb. S kitűnőbbnél kitűnőbb, népszerűbbnél népszerűbb tréfa, humoreszk, jelenet és chanson szerzők egész sora, Heltai, Szép Ernő, Karinthy, Molnár Ferenc, Harsányi Zsolt, kultúrált komponistákkal, Nádor Jenővel, Reinitz Bélával, Szirmai Alberttel összefogva — verseng a népszerűségért, a sikerért. S ugyanez a verseny folyik a nagy színpadokon — Vígszínházban, Nemzetiben, Magyar Színházban — s az újságok, a lapok

¹⁰ KARINTHY FRIGYES: Három könyv — Pesti Napló, 1917. 319. sz.

¹¹ Tarka rímek — A hét, 1913. 13. sz.

¹² NAGY ENDRE: A kabaré regénye, Bp. 1935. 111.

¹³ KARINTHY FRIGYES: Találkozás egy fiatalemberrel — A lélek arca, Bp. 1957.

¹⁴ Önéletrajz, 110.

¹⁵ A kabaré folyósója — Sz. és D. 1917. 14. sz.

szerkesztőségeiben is. Világos, hogy ebben a nagyipari méretű s kereskedelmi tempójú versenyben van valami nem normális, valami egészségtelen, túlzó, dekadens. Még a császárváros, Bécs mondain körei is, némi irigységgel vegyes megvetéssel figyelnek fel a magyar „művészeti” életnek erre az újabb keletű sürgés-forgására. A Neuer Wiener Journal vicces elismeréssel említi meg, hogy mennyit dolgoznak a magyar írók. S ennek nyomán a Színház és Divat máris statisztikát készít, amelyben Gábor Andor, 1916-os évi munkateljesítménye aiapján, „napi átlagban 32 és $\frac{3}{4}$ óra munka”, előkelő helyet foglal el. A számítások szerint ebben az esztendőben megírta a Palikát, a Dollárpapát, a Szépasszonyt, elkészült a Csárdáskirálynő, a Csillagok bolondja, a Csokoládé-katona szövegkönyvének a fordításával, a Málnás Miska, a Gróf Rinaldó, az Aranyfácán verseivel, naponta megírt egy chansont, négy naponta egy kabaré jelenetet, havonta kiadott Dick Manónál (akivel egyébként társ volt), egy könyvet, s amellet helytállt Az Ujság szerkesztőségében, esténként megvárta feleségét a Modern Színpadnál, részt vett próbákon, az újságíróegyesület összejövetelein, s amellet még olvasott, étkezett, aludt is.¹⁶

Természetesen mindezt nem csupán mint érdekességet szükséges figyelembe venni, hanem mint irodalomtörténeti problémát is. Elsősorban abból a szempontból, hogy ebben a lázas, iparszerű irodalmi, művészeti tevékenységben mi maradandót, művészi érték szempontjából is helytállót sikerült Gábor Andornak alkotnia?

Mit tarthatott a kor, a hivatalos irodalmi, művészeti bíráló Gábor egykori irodalmi tevékenységének művészi értékéről? Idézzük talán legelőször a kor legilletékesebb fórumának, a Nyugat kritikusanak jellemző megnyilatkozását: „Ami pedig ezen túl, e nem írói szándékú darabban foglalkoztat, — írja Bárdos Arthur a Ciklámen 1916-os Vígszínházbéli bemutatója után, — merőben írói kvalitások. Egy egészen jelentős írói kultúra az, aminek Gábor Andor finom, kiegyensúlyozott mondataiban, harmóniás és levegőt teremtő dialógusaiban örülhetünk. Tiszta munka: eddig tulajdonképpen csak a franciák tudtak ilyet.”¹⁷ Valóban, 1912-től szinte fél esztendőként bemutatott darabjaiban (Sarkantyú 1912, Palika 1915, Ciklámen 1915, Szépasszony 1916, A dollárpapa 1917, A princ 1918, és Majd a Vica 1918) művészi tekintetben jóformán csak a nagyfokú mesterségbeli tudást, a mértéktartó ízlést, kultúráltságot dicsérhetjük, egyébként ezek a darabok ritkán törik át a kor szokványos, franciás könnyedségű, rendszerint házassági háromszögekre épített bohózatainak, komédiáinak, vígjátékainak a sablonját. Egyik-másikukban a sablonon, a baravúrosan epigon formán is átviláglik a mélyebb, egyénibb lírai mondanivaló (Palika), társadalomkritikai fintor (A dollárpapa), vagy „egy mély és tragikus elkeseredettség”, mint a Sarkantyúban, amelynek bemutatója után „a Mellhac és Halévy édességeihez szokott kritikusok szitkozódva nyelték le a realista drámaírás első keserű piruláit.”¹⁸

A kor átlaglektúrjét, a sikerre termelő polgári regényírást jellemző fogásokra bukkanunk ugyancsak kitűnő mesterségbeli tudással, ötletességgel megalkotott regényeiben is. (Hét pillangó, 1910 előttről, Untauglich úr 1915, Doktor Senki 1917). Valamennyiükre jellemző a detektív históriákra emlékeztető, hol romantikus, hol ügyeskedő fordulatosság, az ötletes cselekmény s valamiféle, akár tragikusan megrázó, akár groteszkül csattanós, akár heppyeend-szerű befejezésre való törekvés. Mindezek a lektür igények kétségtelenül gyöngítik a regények művészi értékét, azonban, különösképpen az utolsó kettőn még így is, s talán még az említett színdaraboknál is erőteljesebb formában áttör egy humoros, szatirikus formában jelentkező társadalomkritikai hang.

Gábor Andor művészetének — humorának, szatírájának, racionalisztikus tisztaságú társadalomkritikai hangjának — kvalitásai színműveiben és regényeiben meglehetősen sok

¹⁶ Színházi feladvány — SZ. és D. 1917. 5. sz.

¹⁷ BÁRDOS ARTHUR: Ciklámen — Nyugat, 1916. 60.

¹⁸ Sz. L.: A sarkantyú — A hét, 1912. 45. szám.

idegen, művészietlen elemmel vegyülnek, s ez csökkenti hatásukat, eredetiségüket. Gábor Andor igazi területe, ahol alapjában véve újat, eredetit, jellegzetest alkot — akárcsak Karinthynál — a kis műfajok : a kabaré-jelenet, a humoreszk, a tréfa és a chanson, valamint a szorosabban vett publicisztikai műfajok, a tárcsa és a novella. Igaz, éppen az ő és Karinthy úttörésének nyomán, az eltelt 48—50 esztendő alatt, az utánczók kezén és az akkori időkhöz képest merőben más viszonyok közepette, ezeknek a műfajoknak a művészi értéke mind kétségesebbé vált, erősen lezüllött. Az azonban, akárcsak Karinthynál, nála is kétségbevonhatatlan, hogy e nemben neki sikerült valami művészileg is újat, jellegzetes teremtene.

Gábor Andor kabaré-tréfái, humoreszkjei témájukban s hangnëmükben is édes egytestvérek Karinthy hasonlónemű írásaival. Miről szólhatnak másról, mint a nagyváros ezernyi apró, jellegzetes életképéről s zsáneréről. A kávéházi asztalnál ülő hölgyek arról tanakodnak, hogy hogyan lehetne legalább egygel kevesebb süteményt „bemondani”, mint amennyit megették. A segítségére szoruló, házaló, úton-útfélen kérdezősködő s mindenütt kopogtató szerencsétlent hétfelé küldik, s hetvenhét szónoklattal lakatják jól. Másutt, ügyeskedő „lébemannok” tízezres hadikölcsönöket jegyeznek egy fillér nélkül. Jótékony angyalok pedig a kávéházban flörtölnek, s a fronton vérző vagy kórházban lábadozó férjükért, vőlegényükért egy fess „szabadságossal” vigasztalódnak. Azután ismét : a férj és feleség valahova készülnek hazulról, s a férj felesége felöltöztetésébe belebetegszik. Majd a házmester és a lakó között folyik le egy verses türelmi játék. Azután a körmét piszkáló postás és a trafikos kisasszony kínozza meg a „feleket”. A feleség örületbe kergeti férjét azzal, hogy folyvást azt hangoztatja előtte : rossz kedved van papa! Ám a férj is visszaadja a kölcsönt azzal, hogy : mamuka te hízol egy kicsit! De nem marad el a telefon és a taxi boldogító hatása sem : az utóbbtól a székesfővárosi polgárnak a zsebét, az előbbtől pedig saját becses személyét űti meg a guta.¹⁹ (Pesti sírámok, Mit ültök a kávéházban, A kozák, A polgár, Jaj a feleségem, Vidám könyv stb.). Rokon világból, hasonló körből meríti témáit a chansonokban, kabaré-dalokban, melyeket Pest népszerű kabaré-művésznői, Medgyasszay Vilma, Kökény Ilona, Vidor Ferike, (Gábor Andor második felesége) mutatnak be. A kabaré-dalok, chansonok művészi génezisének részletesebb vizsgálata nemcsak e különleges műfaj művészi problémáit világíthatja meg, hanem egyszersmind utal Gábor Andor egész „kisművészetének” a forrásvidékére is.

„Az első kabaré — hangzik a chansonok eredetét leíró egykorú ismertetőcikk — valahol a montmartrei zeguzos utcákban, füstös kis kávéházban, vagy korcsmában létesült. A bohémosság igazi tanyája lehetett ez a kis hely, a piszkos márványlapon hosszúhajú ifjak verset fabrikáltak s másnap ezt a verset valami keresetlen, kedves melódiával a lengeruhájú dízőz énekelte, onnan a világot jelentő egyszerű tákolmányról, amelyet színpadnak neveztek el. Valahogy ilyen lehetett a kabaré őse, romantikus, kedves, bájos, amilyennek Catulle Mendès, Armandre Silvestre vagy a németek közül Heinrich Mann festik.”²⁰

Ha a múlt század végi francia chanson gyűjtemények bármelyikét fellapozzuk, például André Barde nevezetes chanson gyűjteményét, a Chansons cruelles — chansons douces-t, amelyhez Jehan Richepin írt előszót, ilyesfajta címekre bukkanunk : Ton Cimetière, Dernier Madrigal, La terrible vengeance, Vampirisme, Hypocrisie, Fierté, La Cadavre (a „kegyetlen” chansonok között) : Ton Rire, Le Rousseau, Nostalgie d'autrefois, Lied platonique, Chanson d'automne, Chanson d'hiver (az „édes” chansonok között).²¹ A Pierottok és Arlequinek „gitáros, holdfényes, macskajajos költészete” Münchenen és Bécsen keresztül, a francia chanson eredeti szentimentalizmusát németes könnyű és szívbősséggel túlhajtva, jut el a 90-es években Pestre is, a Fővárosi Orfeum és a Folies Caprices deszkáira.²²

¹⁹ B. J. Újabb regényeink — Katholikus szemle, 1913. 280. és 1915. 1028.

²⁰ Kabaré dalok — Sz. és D. 1919. 8. sz.

²¹ ANDRÉ BARDE : Chansons cruelles et chansons douces — Páris 1895.

²² NAGY ENDRE : I. m., 9.

Gábor Andor azonban a chanssonak nem ezt a franciás—németes érzelgős, romantikus, giccsbe hajló hagyományát követi. Miután chansonjai kötetekben kiadva is megjelennek (Fehér kabarédalok, 1911, Tarka rímek 1913, Duo 1917), az irodalmi kritika is leszögezi: „Gábor Andor nem franciás. Legnagyobb értéke az, hogy ezek a versei magyarok és pestiek, a formában, a pedáns mértékben is annyira magyarok, hogy inkább emlékeztetnek Arany János néhány aggkori hátrahagyott pesti versére (Ének a pesti ligetről), mint valami montmartrei chanssonra, Aristide Bruan, Jules Jouy, Franck Nohain énekeire. Semmi macabre vonás. Semmi koporsószag, affektált temető-szerelem, kalandos és cícomás romantika, amely nálunk sem otthonos. Inkább csupa realizmus és józanság, és ha néhol bizarr, az bizonyára a pesti élet szegénységéből, piszkából, flancolásából származik. Itt pedig eszünkbe jut egy iskolakönyvi frázis, amelyen egykor annyit neveltünk: „A költő korának erkölceit ostorozza”.²³ Hogy a magyar kabaré, chanson, Heltai, Szép Ernő, s különösképpen Gábor Andor munkássága nyomán valami sajátos, eredeti műfajjá lett, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1919 elején megnyíló Muskátli-kabaré már azzal csalogatja közönségét, hogy „franciás lesz”.²⁴ Maga Gábor Andor korán és tudatosan dolgozza ki chanssonjainak, kabaréjának ars poeticáját és gúnyos, polémikus szenvedélyességgel határolja el magát a párizsi Chat Noir és Quat'z'Arts és a müncheni Elf Scharfrichter-ek nyomán „sok és fölösleges romantikával kezdődő, nem létező és utánaérzett alakokból kipöngtetett szentimentalizmussal, kosonériákkal kísérletező” magyar kabaré válfajtól, amely véleménye szerint is irodalomkivülivé, gicssé züllött. Azt, amit ő szándékozik csinálni, s amit tökéletesen sikerül is művészi gyakorlattá váltania, így határozza meg:

„Ezt a magyar kabarét röviden és találoán gy lehetne jellemezni: újságírás a szinpadon. Versben és prózában, zenével és zene nélkül. A közönség mulattatása mindannak a persziflázásával, ami ferdén és rosszul történik, holott jól és okosan is történhetnék, vidám, de néha készerű csúfolódás, közállapotok, helyesebben: közhelytelenségek fölött, füttventés ott, ahol szitkozódni is lehetne, nevetés, mely a fogcsikorgatás helyét foglalja el. Csak éppen nem kinyomtatva, hanem eljátszva és elénekelve. Ez az, amit most magyar kabarének mondunk; ez a jobbik értelemben vett magyar kabaré. A többiről, az ízetlen és kócos füsttanyákról, ahol rosszhiszemű és rosszulkezelt szabadszájúsággal botránkozgatnák az épízlésű hallgatóságot, ha volna ilyen, a többiről ne is beszéljünk”.²⁵

Nem csoda, ha erre a kabaréra Gábornál nagyobb művészek is irigykedve néznek, s Ady Endre fogadkozik Nagy Endrének, hogy ír ő még olyan kabarét, mint Gábor Andor.²⁶ Valóban, a chanson és a többi vele egytövön nőtt kis műfajok, a humoreszk, a tréfa, a jelenet és a tárca Gábor Andor racionalizmusának, sziporkázó ötletességének, s realitás érzékének a legjobban megfelelnek. S éppen ezért ez az a nem, ezek azok a műformák, amelyekben a legértékesebbet, igazán eredetit tud hozni, s amellyel tulajdonképpen iskolát teremt.

III.

Természetesen azzal, hogy leírjuk, jellemezzük Gábor Andor 1919 előtti munkásságának az értéktelen, szórakoztatóipari jellegű munkásságtól az éles, társadalomkritikai mondanivalóval telített művekig terjedő széles skáláját, még nem oldottuk meg Gábor e korszakbeli művészetének problémáját. Hol a magyarázat arra, hogy ezt is, és azt is, a könnyed, üres operett-szöveget is, s az éles, a fennálló társadalmi rend bukását jósoló publicisztikát, a háborús örületet pellengérré állító szatíráját is, ugyanaz a személy, s nem is különböző korszakokban, hanem egymás mellett, aznap, talán ugyanabban az órában írta? E kérdés megértéséhez le kell ásnunk Gábor Andor egykori írói attitűdjének, világnézetének a gyökeréig.

²³ Tarka rímek, A hét 1913. 13. szám

²⁴ Az új nemzedék — Sz. és D. 1919. 4. szám.

²⁵ G. A. — SZIRMAI ALBERT: Fehér kabarédalok, Előszó — Bp. 1911.

²⁶ NAGY ENDRE: I. m. 121.

Önéletrajzában, 1951-ben így tekint vissza erre a korszakára :

„Politikailag polgári radikális lehettem, nihilisztikus hajlamokkal. Az első világháborúig pesszimiztikusan éles társadalmi kritikát gyakoroltam. A háború kitörte után csakhamar a háború ellen fordultam, de nem csatlakoztam egyetlen háború-ellenes csoporthoz sem. Se a munkássághoz, sem a diáksághoz. Az utolsó háborús évben rájöttem, hogy a társadalmi rend felborítandó, de nem tudtam, hogy a marxizmus és a munkásmozgalom annak eszközei ; 1917 óta lelkesedtem az orosz forradalomért, de nem értettem átfejlődését a proletár forradalomba”.²⁷

Az a műfaj, amelyben Gábor Andor nihilizmusát, pesszimizmusát legtisztábban, legközvetlenebbül tettenérhetjük : költészete, amelyről eddig nem esett szó. Harminchárom című, 1917-ben megjelent verses kötete, amelyet a kritika komolyan méltányolva fogadott, mutatja, hogy nihilizmusa rokon azzal az életérzéssel és filozófiával, amely a 70-es, 80-as évek lírikusait, az öregedő Arany Jánost, Vajdát, Reviczkyt eltöltik. Még a mesterek is ugyanazok : az epés Schopenhauer és a tépelődő, magányos Nietzsche eszméi táplálják szívét, gondolkodását. Könyvtárában a klasszikus német bölcselők, Kant és Hegel művein kívül, elsősorban az ő köteteik tűnnek szembe.²⁸ De a kritika nemcsak az azonosságot, hanem a különbséget is felfedezi Gábor Andor és a múlt századbéli pesszimizmusában, nihilizmusában. Mindenekelőtt abban, hogy zaklatottabbnak s reménytelenebbnek érzi a kort, amely Gábor Andor nihilizmusát szüli : „Arany János — írja valószínűleg Hatvany Lajos az Esztendőben — hatvan éves korában írt Ószikéket. A mester szerény tanítványa, Gábor Andor 33 éves korában. Ez a rengeteg különbség, nemcsak a legnagyobb mester és az ő kései, kisebb tanítványa közt, hanem 1877 és 1917 között. Arany János csak a nemzeti honfi-búban öregbült lassan, bár idő előtt, szomorú öreggé, bennünket az egész emberiség honfibúja sorvaszt gyorsan, gyorsan koravénné.” S Gábor Andor nemcsak érzi, hanem cselekvően éli is ezt a nihilizmust. Erről ad számot minduntalan költeményeiben.

Azoknak, kik meghaltak értem,
Amíg én éértük nem éltem,
Az ember van ; van önmagáér',
Mivel, hogy nincsen semmiért se,
Odáig is csak nagysoká ér,
Hogy látva lássa ezt s ne értse.

(Ajánlás²⁹)

Ez az életérzés, filozófia, amelyen felvirágzott a fin du siècle dekadenciája. Sokaknál ez züllyeszti le, engedi kifosztani, művészetellenes kalandoknak áldozatul esni a tehetséget. Ennek a bélyegét láttuk Gábor Andornak nemcsak „nem írói szándékú” vállalkozásain, hanem a művészet mélyebb igényével megírt művein is. Költészetén, s egyéb írásain, csak hogy ez utóbbiakon korántsem mindig könnyen tettenérhető, közvetlenül szemlélhető módon. Ugyanúgy, ahogy „Karinthy humora mélyén mindig a tragikum lappang”,³⁰ Gábor Andor tréfái, vicei, satírái mélyén is, több-kevesebb mennyiségben, mindig rálelünk nihilizmusának megnyilatkozásaira, a cinizmusra, közönyre, indifferentizmusra. E nihilizmus eredményezi, hogy Gábor igen sokszor valóban mindenre való tekintet nélkül humorizál, mindent kinevet. Példának okáért egy bizonyos fajta indifferentizmus miatt kétélűek valójában, az egyébként oly sok szép művészi értéket, gyöngédséget, kisember iránti szánalmat, vele való együttérzést magukba

²⁷ Önéletrajz — 110.

²⁸ Könyvtári jegyzék, G. A. kézírásával, iskolai füzetben — G. A. hagyatékában.

²⁹ Ajánlás — G. A. Össz. vers, Bp. 1954.

³⁰ DIÓSZEGI ANDRÁS : Tragikum és humor Karinthy művészetében — Kortárs, 1958.

olvasztó „cseléd-nótái”. Bennük nemcsak a nagyságák, — hanem bizony a kis masamódok, pesztrák, cselédlányok is nevetségessé válnak. Éppen úgy, ahogy a hadiszállító mellett nevetségessé lesz az öngyilkos is, kinek talán az előbbi halálát okozta; s a „lébemann”, a pesti aranyifjú mellett, a sóher, elsejét váró pesti kispolgár is. A nihilizmus: állásponttalanságot jelent, s ezt a sehova nem állást, individualisztikus fölényességet gyakran érezzük bántónak ma is, s még inkább bántó, romboló hatású volt a maga korában.

De ez a nihilizmus steril, tiszta formájában nem igen jelentkezik. Legtöbbször csak többé-kevésbé erősen árnyaló szín, néha teljesen elhalkuló, néha pedig diszharmonikusan megzendülő felhang. Ugyanúgy, ahogyan Karinthy-nál a tragikus vagy humoros nihilizmus legtöbbször átsap éles, kérlelhetetlen morálkritikába, Gábornál is minduntalan fel kell figyelni a mind gyakrabban s mind határozottabban jelentkező társadalomkritikai szemlélet megnyilvánulásaira. Azokra a társadalmat bíráló tendenciákra, melyeknek meglétére a regényekkel, színdarabokkal kapcsolatban már utaltunk, s amelyekre a kis műfajokkal kapcsolatban még határozottabban kell rámutatnunk, mivel bennük rendszerint művészileg tisztábban, kifejezettebben jelentkeznek.

Ezekben a kisebb műfajokban — ellentétben a regényekkel, színdarabokkal — az érzékletes megjelenítés csak egyik, bár nem mellékes, de nem is legfőbb eszköze a művészi kifejezésnek.

Legfontosabb jellegzetességük: a gondolatok kimondása, a dolgok néven nevezése, a problémák kertelés nélküli üstökön ragadása, s a lemeztelenített tények nyílt, tekintet nélküli pellengérré állítása. Kétségtelen, Gábor Andor művészete sokat veszített azzal, hogy a művészi ábrázolásnak, a lírai és prózai megjelenítésnek a Nyugat által kifejlesztett, differenciáltabb, modernebb eszközeit nem vette át. De aki ezt kéri számon rajta, az nem érti Gábor művészetének, szatirikus írásainak eredendően racionalisztikus jellegét, melytől idegen minden homályosság, áttételesség, irracionális — egyszóval mindaz, ami a modern művészetekben oly bőségben árad. Okkal jegyezte meg Kosztolányi Dezső a Harminchárom-ról írt kritikájában; „Gábor Andor verseskönyve a régiségével újszerű, a gondolati és formai konzervatívságával meglepő. Űde visszahátas azokkal szemben, kik az újkori líra színeivel és szavaival visszaélnék. Ellenmérge azoknak a bódító és tündöklő mérgeknek, melyeket az impresszionizmus és szimbolizmus teremnek.”³¹ S ez a jellemzés még inkább áll publicisztikájára, chansonjaira, melyeket ez a szokimondó, racionális jelleg avat valójában realiztikussá, vitriolos morálkritikai és társadalombíró pamfletekké, verses satírákká. Az ésszerűség jegyében, Gábor Andor — legalábbis szervezeti értelemben — függetlenül minden politikai mozgalomtól, sőt a társadalom megváltoztathatóságába való hit nélkül is, egyértelműen merész, forradalmi dolgokat mond ki. Egyik tárcájában egy ijedt pesti polgárral való szellemes-gunyoros párbeszéd keretében az 1912. május 23-i munkástüntetés eseményeit kommentálja: „ — De a társadalmi rend!” — kiált fel a pesti burzsoá. S ő csípősen vágja oda: „ — Az örüljön, amíg a tüntetők a gázlámpákat verik be és nem a társadalmi rendnek a fejét. Ha a tüntetők még háromszor beverik a gázlámpákat, akkor talán lesz már olyan sötét, hogy minden világos lesz előttünk. Akkor kezdődik a rend, de vége a társadalomnak.”³² Nem kímél semmit, s nem fél senkitől. Midőn egy főhercegasszonyról szóló „férfiatlanul trágár” pamfletjét Nagy Endre nem engedi kabarájában előadatni, ő feleségével, a kabaré művésznőjével — azon az alapon, hogy az asszony inkább engedelmeskedjék férjének, mint az igazgatójának — mégis elénekelte, s midőn a rendőrség közbeavatkozik, az egész ügyet kitergeti a Nap-ban, sőt még az ominózus pamfletet is kinyomattatja.

Egészében véve Gábor Andor satírája nihilizmusával és racionalisztikus társadalomkritikájával részévé vált annak a „destrukciónak”, amely a fennálló társadalmi rend alapjait

³¹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Harminchárom — Nyugat, 1918. 98.

³² G. A.: Szkepszis — A hét, 1912. 40. szám.

meglazította, a forradalmakat előkészítette. S hogy éppen a humoros, satirikus jellegű „desztrukciónak” micsoda hangsúlya, szerepe volt ebben az előkészítő szellemi mozgalomban, azt kitűnően jelzi az egyik kortársi visszaemlékezés: „A magyar forradalom vezére, tehetsége a nép volt. A pesti nép, a pesti utca, a pesti kávéház, a pesti piac, a józsefvárosi katona, az óbudai matróz, a hírlapíró az Otthonból és a galileista diákok. Ez a forradalom nem volt nagyképű, ez Pest volt, az ideges szívverésével, a csúfoindáros észjárásával. Megmondjuk: itt a pesti vicc győzött, az ötletesség, a kritika, az a tiszteletlen és senki és semmi által meg nem fékezhető tiszta racionalista észjárás, amely már tíz-húsz éve dolgozik itt, sajtóban, kávéházban, a kabaréban, a színházban és felszabadította és forradalmasította az emberek gondolkodását.”³³ Nem csoda, ha az ellenforradalmi rendszer egyik képviselője ezzel kapcsolatban így nyilatkozott: „Ez az a szellem, és ez az az ötletesség, ami nem juthat még egyszer szóhoz Magyarországon.”³⁴

Az érlelődő ellenzékiesség a háború alatt válik teljessé Gábor Andor művészetében. A háború vak megszállottjait, a gonosz nyereszkedőket, a felelőtleneket, a kedélyeseket egyre mélyülő humanizmusa ítelteti el vele. A humanizmus formája a humor, a gúny — tartalma azonban mindinkább tragikusba fordul, az emberiségért, az emberért való mélyebb aggódásba. S a humorhoz, a gúnyhoz egy új árnyalat is társul: a megrendülés, egy olyan emberi, írói tulajdonság, amely emigrációs éveinek a fehér terror és a fasizmus elleni nagy küzdelmeiben teljesedik ki s lesz igazi alkotórészévé érzelmvilágának. „Egy elkezdett háborús napló”-jának, pacifista publicisztikájának (Hadi álom, Levél messziről, A háború oka, A háború kritikája, Kedély, Csatafér, Szaladj egy lábú) s különösképpen a háború-ellenes irodalom legszebb, igazán maradandó értékei közé tartozó elbeszélésének, a Meghalni jobb-nak művészi erejét ez az újfajta eleddig ismeretlen megrendülés adja.

Nem véletlen tehát, ha Gábor Andorra a háború-ellenes mozgalom vezetői is felfigyelnek. Szabó Ervin, 1917-ben, Babits-csal és másokkal együtt őt is magához hivatja az antimilitarista újságíró és művészfront megszervezése céljából.³⁵ Tehát, amiről Gábor életrajzában — nyilván szerénységből — nem beszél: lassanként nemcsak belsőleg, de szervezetiesleg is hozzákapcsolódik a progresszív erőkhöz. Ilyenformán az sem véletlen, hogy az őszirózsás forradalom kitörése után cselekvőleg is belekapcsolódik az eseményekbe. Ott dolgozik a Nemzeti Tanács tevékenységét kiegészítő, segítő apparátusban. Hatvány Lajos, aki az Esztendő decemberi számában Egy hónap története címmel teszi közzé a forradalmi időkről szóló naplójegyzeteit, a Városházán látja „Magyar Lajost, Pogányt, Gábor Andort, . . . rejtélyes munkálatokba elmerülve, hallatlan embertömegtől környezetten.”³⁶ S Magyar Lajos, A magyar forradalom című könyvecskéjében (1919) szintén megemlékezik Gábor Andorral való együttműködéséről.³⁷ A Gellért Oszkár szerkesztésében megjelent album, A diadalmas forradalom könyve (1919), amely a népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak fényképét s önvallomását közli, Gábor Andor nyilatkozatát is hozza. Hű tükre ez a nyilatkozat Gábor Andor jellemének, tisztánlátásának és szerénységének, hiteles önjellemzése a forradalmi eseményekkel rokonszenvező, de azokat is racionális kritikával szemlélő polgári értelmiséginek:

„Nyilvános rendes professzora a forradalomnak nem vagyok, legfeljebb magántanári minőségemben vettem részt benne, még így is habilitáció nélkül. Ha finoman akarom magam kifejezni, akkor így mondom. De ugyanez konyhanyelvre lefordítva ekként hangzik: Mindenes voltam három napig a forradalom háztartásában, a jó Magyar Lajos és a kemény Pogány József mellett. Hogy hogyan jutottam bele: nem tudom. Senki sem küldött és senki sem hívott, de ott voltam és igyekeztem hasznára lenni az ügynek. Ha vannak dolgok, amiket nem jól

³³ FIALA FERENC: Így dolgoztak, Bp. 1941. 52. oldal idézi Lakatos Lászlót.

³⁴ J. h.

³⁵ JÓZSEF FARKAS: Rohanunk a forradalomba, Bp. 1957.

³⁶ HATVANY LAJOS: Egy hónap története — Esztendő, 1918. december.

³⁷ MAGYAR LAJOS: A magyar forradalom, Bp. 1919. 75.

intéztem el, szolgáljon mentésemül, hogy majdnem egészen praxis híján dolgoztam, mert a megelőző mozgalmakban, sem a negyvennyolcasban, sem az ezerhétszázkilencvenhármasban, másoldalu elfoglaltságom miatt részt nem vehettem, s így csak társaim szüksézává utasításaira és a magam belátására voltam utalva. Általában hiányos előkészültségűnek érzem magam arra, hogy a történelem ítélszéke elé állhassak, mert sohasem hittem, hogy erre sor kerülhet. Hogy mégis sor került rá, annak nagyon örvendek, mert a forradalmi éjszakát megelőző állapotokkal, sőt úgymondhatnám: világrenddel, nem túlságosan voltam megelégedve. Azt láttam, — huszadik esztendőben enged át egy-egy talpalatnyi területet az előbbi az utóbbinak, de közben nemcsak az átengedett területet foglalja vissza, egy-egy nekilödulással, hanem még meg is szaporítja a saját területét; az előbbi, kérem, nem az utóbbi. Hogy hátralevő életemben most már jól érzem-e majd magam, tisztán attól függ, hogy a fentebb írt helyzet megszűnik-e? Ha, bárminő címen továbbra is az ostobaság lesz majd uralmon, tovább is elégedetlen leszek, s tovább is részt próbálok venni, minden olyan munkában, amely megkísérlé a józan észet ahhoz a hatalomhoz juttatni, amely megilleti. Meggyőződésem, hogy ez végül — lehet, hogy csak igen nagy idő múlva — sikerülni fog. Párthoz nem tartozom, egyéb programom nincs csak ez: szeretnék boldogan élni, és szeretnék minden embert olyan boldoggá tenni, amilyen én magam lenni kívánok. Lehet, hogy ez bolondság, de szép bolondság, talán érdemes élni is érte; meghalni biztosan érdemesebb, mind mindazokért az ideálokért, amiket eddig rajongva vagy bárgyúan meghalásra érdemeseknek hirdettek. Nem folytatom, mert nagyon sok mindent kellene még elmondanom, s most, úgy érzem, lesz idő és mód rá, hogy az ember elmondhassa a mondanivalóját. Visszatérve a forradalomra: a forradalomban keveset lehet aludni s ez káros az egészségre. Az ember arra is született — többek közt — hogy amíg tud, addig jól kialudja magát. Remélem, hogyha kell is még éjszakáznom, vagy nem aludnom ezentúl, nem forradalmi teendők miatt fog kelleni.³⁸

A várt nyugalom azonban nem következik be. A polgári forradalom nem hozza meg mindazt, amit az élesen, kritikusan figyelő, az ésszerűség, a ráció és az igazság nevében követeléseket támasztó író vár tőle. Elsősorban a várt szociális intézkedések elmaradása miatt ábrándul ki a forradalom polgári politikusaiból, s keres kiutat, tájékozódik új irányban. „Egyre nagyobb érdeklődéssel olvastam — írja — a Visegrádi utcai kommunista pártközpont kiadványait, de csak a márciusi forradalom kitörtekor csatlakoztam a párthoz és átvettem a kultuszminisztérium egyik színházi alosztályát, egyszersmind a cenzúra legfőbb kezelője lettem.”³⁹ A Tanácsköztársaság ideje alatt személyes kapcsolatba kerül a forradalom több vezetőjével is, köztük Kun Bélával. Kun Béla lakására is bejáratos, rendszerint hivatalos ügyekben keresi fel, egy ízben például azért, hogy „kikönyörögje tőle Beöthy László bácsi fizetését és azt, hogy a Beöthy László bácsi tovább is a Magyar Színház igazgatója maradjon.” E találkozásokra emlékezve, már az emigrációban, gunyorosan vág vissza a Kun Béla forradalom alatti fényűzéséről és dőzsöléséről terjesztett híresztelésekre. Késérő szarkazmussal írja; „És akkor a vacsora, ottanék a szovjet-házban, savanyú pacal volt, rajta egy tükörtojással” s „akkor én ellenálltam, — gúnyolódik — ellenálltam a vörös terrornak és azt mondtam Kun Bélának, hogy én soha életemben még pacalt nem ettem, és ha isten is úgy akarja nem is fogok enni, mert én polgári nevelés vagyok, s miattam ő lehet olyan diktátor, amilyen akar, de a pacalt nem fogja belémdiktálni.”⁴⁰

Életének utolsó epizódja a Tanácsköztársaság idején ugyancsak Kun Béla személyéhez kapcsolódik. Az ötszázak tanácsának utolsó ülése után, melyen ő is részt vett, együtt megy Kun Bélával a Hungáriába, felkíséri őt szobájába, egy ideig beszélget vele. Aztán bejön a többi népbiztos, és ő, megérezve, hogy tanácskozni szeretnének, elbúcsúzik. S Kun Bélával már csak Bécsben találkozik ismét.^{40a}

³⁸ GELLÉRT OSZKÁR: A diadalmas forradalom könyve, Bp. 1919. — G. A. nyilatkozata 50

³⁹ Önéletrajz — uo.

⁴⁰ A véres augusztus — Bécsi Magyar Ujság, 1922. január 22.

^{40a} G. A. Római különvonata — Proletár 1920. okt. 21.

Bécsbe 1920 januárjában menekült Gábor Andor. Nem „a fő tárgyalás elől szökött Bécsbe” — mint ahogy a Nemzeti Ujság híreszteli néhány hónap múlva, hanem, ahogy ő írja: „A börtön után négy hónapig ültem békességgel a lakásomon s csak akkor jöttem el, mikor kezdett a dolog úgy kinézni, hogy a hatóság ugyan ezentúl sem bánt, de egyéni akciókra el lehetek készülve . . . És eljöttem, mert nem bírtam tovább saját némaságomat.”⁴¹ Gábor elhallgattatása egyébként rögtön a diktatúra után megkezdődött. Bécsben, A véres augusztus címmel, könyvbe kezd, melyben augusztus 16-án éjjel történt letartóztatásától szeptember végéig tartó fogsága történetét szándékozik megírni.⁴² A fehér terror rémségeit megörökítő dokumentum-iratok műfaja az emigráció politikai munkájának fontos része ebben az időben. Gábor maga több, a terrort leleplező kötethez ír előszót, mint Halmi József Fekete Könyv Kecskemétről, vagy egy névtelen szerző Hajmáskér című munkájához.⁴³ A magáéval azonban nem készül el, csak töredékek maradnak fenn belőle. De ezek a töredékek és egyéb írásai, mint egy pozsonyi szerkesztőnek szánt, a börtönből kicsempészett, elkallódott, majd később előkerült levele,⁴⁴ szinte naturalisztikus élességgel örökítik meg a főkapitányságon töltött hat hét szörnyű élményeit. Gábor Andort „a szerkesztő urat” a detektívek ugyan nem bántalmazzák, de a látvány, ami elébe tárul, s a lelki megrendülés a fizikai szenvedéseknél is mélyrehatóbb nyomokat hagy benne: „Ami embertelenség, aljasság, brutalitás, gonoszság — jegyzi fel a tervezett könyv elkészült előszavában — most a különítmények nevéhez tapad: mindazt a budapesti rendőrség már gyakorolta, sőt tovább-nem-fejleszthetően gyakorolta: foglyok kínzatlása, éheztetése, agyonveretése a budapesti rendőrségen kezdődött, onnan indult ki, s a különítmények, amelyeknek sok tagja akkor önkéntes szolgálatot teljesített a rendőrségen, ott tanulta a tortúra legnagyobb részét, az eszközöket, a módszereket, a kísérő-jelenségeket, az eredmény eltussolását: mindazt, ami most, a különítményi kaszárnyákkal kapcsolatban a külföld szemét is elkápráztatja és fülét megcsendíti.”⁴⁵ A „buta-emiékezetű” Nagy Béla dr., a főügyész végül, miután semmi komolyan terhelő vádat nem tudtak ellene felhozni, szabadlábra helyezi. Előzőleg azonban egy sereg újságíró vállal aláírásával kezességet érte.⁴⁶ A kurzus-sajtó, miután Gábor Bécsbe távozik, s ott megkezdí publicisztikai tevékenységét, még jóideig üvöltözik arról, hogy Gábor Andor a diktatúra alatt tönkretette a sajtót és a színházat. Ezekkel a koholt híresztelésekkel kapcsolatban, egy ízben aztán Gábor sajnálkozva jegyzi meg, hogy sajnos, nem tette tönkre, a polgári sajtóval és színházi körökkel szemben túlon túl is enyhe, elnéző volt. Ma már jobban tudná, írja, hogy mit kellett volna tennie.⁴⁷

Bécs 1920-ban a magyar emigráció központja. „A bécsi kávéházak voltak az emigránsok menedékei és otthonai — írja Hollós József, a kiváló magyar emigráns orvos, Gábor Andor egyik közeli bécsi ismerőse. — Ezekben alakul ki a helyzet, csakis így lehet tájékozódnia a jelenről és a jövőről. Pártokra és frakciókra különült az emigráció és minden csoportnak más és más volt a törzskávéháza.”⁴⁸ 1920 első felében azonban az emigráció még jobban együtt van, az ellentétek még nem éleződnek ki. Gábor Andor Bécsbe érkezése után néhány hétig magára maradtan küszködik az osztrák fővárosban. „Cselédszobák s cselédi falatok” jutnak neki részül, s büszke szenvedéssel éneklí: be rossz, be rossz a kínlódók sorában, kik vívják

⁴¹ G. A. Egy őrült levele — BMU, 1920. április 28.

⁴² A véres augusztus — G. A. Véres augusztus, Bp. 1919.

⁴³ HALMI JÓZSEF: Fekete könyv Kecskemétről, G. A. előszavával, Bécs, 1920. — Egy internált: Hajmáskér, G. A. előszavával, Bécs, 1920.

⁴⁴ G. A. Szeptemberi emlék — BMU, 1920. szeptember 28.

⁴⁵ G. A.: A véres augusztus — uo.

⁴⁶ G. A.: Rágalmaztam? — BMU, 1920. július 10.

⁴⁷ G. A.: Egy őrült levele — BMU, 1920. április 28.

⁴⁸ HOLLÓS JÓZSEF: Egy orvos élete, New-York, 1944. 243.

ezt a harcot, ezt a végsőt.”⁴⁹ Február 28-án egy cikket visz be a Bécsi Magyar Ujság szerkesztőségébe. A cikk — Horthy Mihály volt a címe — megjelenik, s ettől a naptól kezdve Gábor Andor tevékenysége az addig meglehetősen lagymatag polgári lapot a fehér terror elleni harc legfontosabb, legmesszebbhangzó orgánumává teszi. Gábor Andor tekintélye a lapon belül egyre növekszik, főmunkatárának tekintik. S amidőn augusztusban új tulajdonos, az amerikai tőkepénzes Braun Sándor veszi át a lapot, a szerkesztőség és a kiadó közös nyilatkozatát, amely hitet tesz a lap eddigi, fehér terror ellenes irányzata mellett, s leszögezi, hogy az eddigi tendencián a jövőben sem fognak változtatni, a főszerkesztőn, dr. Lázár Jenőn kívül, Gábor Andor írja alá.⁵⁰ Amikor később a lap munkatársai és a tulajdonos között bérvita támad, akkor szintén Gábor Andor az, aki növekvő tekintélyénél fogva fellép az újságírók képviselőiben.⁵¹ Egy esztendő múlva, 1921 közepétől kezdve azonban, a lapot és az egész Bécsi Magyar Kiadót az emigráció polgári radikális csoportja (Károlyi Mihály, Hock János, Jászi Oszkár, Linder Béla és Szende Pál) kapja kézhez.

Károlyi Mihály — egy Zágrábban tartott egyeztető tárgyaláson tanúsított állásfoglalása is tanúsítja ezt — továbbra is a lap radikális, kommunista szimpatizáns irányzatát helyeselné. De mindinkább a Janszi—Szende-féle frakció kerekedik felül, s Gábor lassanként kiszorul a lap hasábjairól.

Ezekben az emigráció tűzkeresztségét jelentő hónapokban megy végbe Gábor Andor életének legnagyobb fordulata. Véglegesen csatlakozik azokhoz, akikhez a 130 napos heroikus harc legszebb emlékei kötik: a kommunistákhoz. A proletár diktatúrában szerzett politikai tapasztalatok, a marxizmussal való mind mélyebb megismerkedés, s most az emigráció élményei kapcsolják eltéphetetlenül és végleg a kommunistákhoz. Gábor Andor ráeszmélt arra, hogy az emigráció sokszínű táborában egyedül a kommunisták vállalják az ellenforradalom elleni következetes, meg nem alkuvó harc minden nehézségét és ódiúját.

1920 közepétől kezdve a polgári radikálisok és szociáldemokraták egy része már hazafelé kacsingatott és a visszatéréshez szeretne volna az utat egyengetni. Csernyák Imre, a katonatanács volt vezetője, Károlyi egyik bizalmasa, aki a magyarországi vízum fejében, 1921 elején vallomástételre jelentkezik a Tisza-perben, 1920-ban ilyenfajta nyilatkozatokat tesz közzé: „Az emigráció érdekében a józan és okos emberek itt mindent elkövetnek, ami a lehető leg hamarabb hazavezető utat egyengeti, s ha Önök mindezek dacára, akadályokat gördítenek, ám vessenek számot lelkiismeretükkel. Önök fogják sátáni cselekedeteikért a felelősséget vállalni, és az elvetett szélért vihart aratni.”⁵² Horovitz Gábor, a famunkások volt vezetője Gratz Gusztávhoz, a bécsi magyar követhoz fordult, hazatérési kérelmével, aki e beszélgetésről többek között azt jelentette a külügyminiszternek: „Meg vagyok róla győződve, hogy visszatérése esetén a befolyása alatt álló famunkásokra, nem kedvezőtlen, hanem határozottan jó befolyást gyakorolna.”⁵³ Csoda-e, hogy ezek a bűnbocsánatért esdeklő emigránsok Gábor cikkeiben áthághatatlan akadályt láttak hazatérésük elé tornyosulni? Hiszen Gábor Andor cikkeinek engesztelhetetlen végkonklúziója: hazatérni, csak a Horthy rendszer megdöntése árán és után lehetséges. Véleményével a polgári emigráció környezetében, ahol 1920 közepétől az ellenforradalommal való modus vivendi megtalálása volt a fő beszédtema, csakhamar magára maradt. Gábor Andor nem alkuszik. Vitába száll saját lapjával,⁵⁴ vitába száll Csernyákékkal, akik egyébként közönséges bűnözők is, elsikkasztják az emigráció reájuk bízott anyagi javait, s Gábor mint „az emigráció tolvajait” is kipellengézezi őket. Ezért viszont ők Gábor

⁴⁹ Most így — G. A. Össz. vers, Bp. 1954. 100.

⁵⁰ Nyilatkozat — BMU, 1920. augusztus 25.

⁵¹ Levél a BMU, AGIG igazgatójának, 1920. — kézirat, G. A. hagyatékában.

⁵² Böllöni György szóbeli közlése

⁵³ G. A. Hazafelé — BMU, 1921. január 21.

⁵⁴ NEMES DEZSŐ: Dokumentumok a fehér terrorról — Bp. 1956.

⁵⁵ G. A.: Ünneprontás — BMU, 1920. november 7.

agyonlövésrel és megveréssel fenyegetik meg.⁵⁶ Hamarosan szakít a szociáldemokrata Göndör Ferencel is, Az Ember szerkesztőjével, akinek lapjába egy ideig írt. Szakit, mivel Göndör nem hajlandó megszüntetni a bolsevikiek és a Szovjetunió szidalmazását.⁵⁷

Ez a lépése már nem csupán a kommunista szimpatizáns, hanem a kommunista párttag lépése is, aki vállalja a párttagságával járó összes elvi és morális konzekvenciákat. Az emigrációban gyülekező kommunisták központi problémája ugyanis ekkor már a párt újjászervezése, újjáalakítása volt. Ezt a feladatot tűzte a magyar kommunisták elé a Kommunista Internacionálé is. Az újjászervezés központja csakis az osztrák főváros, Bécs lehetett. 1919 végén Bécsben megalakul a párt vezető központja s nemsokára már illegális röpcédulákon üzeni a magyarországi munkásoknak: „Éljen bennetek szilárdan a tudat: a proletárság ügye nem vesztet el, a világhorradalom itt van és győzni fog.”⁵⁸ Az emigrációs szervezetek megalakítását otthon illegális sejtek létrehozása kellett, hogy kövesse. Ehhez a proletárdiktatúra tanulságainak kritikai elemzése, az illegális pártszervező munka alapelveinek tisztázása volt szükséges. Mindezt azonban csak egy rendszeresen megjelenő és Magyarországra is eljuttatható lap segítségével lehetett elérni. 1920. július 30-án Bécsben megjelent a KMP lapjának, a Proletárnak első száma. A lapban, amelyet eleinte Kun Béla szerkeszt, az első számtól kezdve, rendszeresen ír Gábor Andor is. Egy darabig, hogy a Bécsi Magyar Ujsággal való kapcsolatát és az ezzel járó széles agitációs lehetőségeket ne kelljen feladnia, a legkényesebb kérdésekről Robogó Máté álnéven ír, de gyakran használja a maga nevét is. Gábor emigrációs tevékenysége ettől kezdve — egészen 1922 januárjáig, a lap Komintern által történt megszüntetéséig — összefonódott a Proletárral.

S itt éveken keresztül szoros kapcsolatban van a bécsi magyar emigráció vezető embe- reivel: Kun Bélán kívül Landler Jenővel, Lengyel Gyulával, Király Alberttel, Pogány Józseffel, Lukács Györggyel, Révai Józseffel s másokkal.

A forradalmak tanulságainak kritikai elemzése során, amelyben tevékenyen részt vesz maga Gábor is, ütközik össze véglegesen és visszavonhatatlanul a polgári radikálisokkal azzal a csoportjával, amellyel még egy ideig tartotta a kapcsolatot. A Jászi-féle polgári radikális emigráció ugyan szintén nem alkuszik Horthyékkel, de attól kezdve, hogy a hazatérés problémája lekerül a napirendről, Gábor Andor velük is összekülönbözik. A velük való nézeteltérés gyökere tulajdonképpen 1918-ig nyúlik vissza. Hiszen Gábor 1918 novemberében túl- lépett a polgári forradalmon s a Visegrádi utcai pártközpont, a proletárdiktatúra irányában orientálódott. Most, két esztendő történelmi tapasztalatainak is a birtokában, teljesen tudatoson, s elvileg átgondoltan határolja el magát az „oktobristáktól”, s határozottan az osztály- harc, a proletárforradalom álláspontjára helyezkedik. Részben a Proletárban, s részben a new-yorki Uj Előrében — e lapnak 1921 végétől bécsi levelezője — megjelent polémia sorozatában határolja el magát Jászi Oszkártól és a többi radikálisoktól, szilárdan a marxizmus álláspontjára helyezkedve.⁵⁹

Midőn első bécsi könyve, az Ezt izenem (1920) megjelenik, a bécsi Magyar Ujság recen- zense Kraushoz, a hírneves osztrák publicistához hasonlítja Gábort, benne látja a publicista Gábor Andor közvetlen mintaképét: „Azt mondjátok, Gábor befúrja magát a részletekbe, — írja. — Igen, mindig egy részletbe, de az aztán válogatott részlet. Én azt hiszem, hogy ez a modor, helyenként a zsenialitást súrolja. Szabad gondolni Karl Krausra, Gábor Andor nagy mintájára, akitől a magyar író eltanulta azt, ami eltanulható, de akinél világosabban tudja, hogy mit akar ma és holnap. A részletek kultusza Krausé. De, mint Kraus, nem nagy-e Gábor

⁵⁶ G. A.: Erőszakos tolvajok — BMU. 1921. január 18.

⁵⁷ G. A.: Göndör — BMU, 1920. július 25.

⁵⁸ NEMES DEZSŐ: I. m. (I. 54. j.)

⁵⁹ G. A.: És itt jön Jászi Oszkár aki meg teszi Marxot és Lenint — G. A.: Bécsi levelek, 1950. 316—403.

a kicsinyekben?”⁶⁰ Karl Kraus, a bécsi „Fackel” szerkesztőjét, a piros füzetek íróját, a kémletlenül és ellenállhatatlanul érvelő politikai és kulturális tárcák szerzőjét, aki 1919 előtt zsúfolt közönség számára, gyakran tartott Pesten is előadásokat,⁶¹ s akinek az osztrák—magyar monarchiáról szóló halotti Búcsúztatója a Károlyi Könyvtár első számaként jelent meg a forradalom alatt,⁶² ismerte Gábor Andor is. Könyvtárában is fellelhető volt több munkája.⁶³ Az igazi ihlető azonban — legalábbis az emigráció alatt — már nem Karl Kraus.

Hanem a marxizmus—leninizmus. Gábor Andor 1918 őszéig nem ismerte Marxot és Lenint. A szocializmus irodalmából legfeljebb az osztrák és a német teoretikusokat (Bebel-Bernstein) olvashatta.⁶⁴ A „Visegrádi utcaiakkal”, Kun Bélával való személyes ismeretsége, a proletárdiktatúra új légköre azonban mind erőteljesebben a marxizmus felé fordították figyelmét. Amidőn a diktatúra bukása után letartóztatják, „a detektív az íróasztalt nézte, melynek szélén egy új kékfedelű könyv feküdt”. Történetesen egy Marx-ellenes mű volt, Kritik des Marx'schen Kapitals című, a szerzője valami Hoppner — jelezvén Gábor marxizmus iránti érdeklődését.⁶⁵ Az Ezt izenem előszava mindjárt azzal az akkor még új lenini gondolattal kezdődik, hogy a kapitalizmus először ott dől meg, ahol a láncszem a leggyöngébb. Gábor Andor is a Magyarországon történt eseményeket azzal hozza összefüggésbe, hogy Magyarország, Oroszországgal együtt „a legkisebb ellenálló képességű” kapitalista ország volt. S ebből az alapelvől kiindulva analizálja a magyarországi helyzetet, magyarázza az uralkodóosztály 1919 utáni tevékenységét. Ez az alapelv köti össze a kötetben megjelent, különböző témájú s tartalmú írásokat. S Leninnek, Marxnak nemcsak a tételei hatnak reá, hat rája sílúsuk polémikus páthosza és logikája is.

Azonban nem elegendő, ha Gábor kommunistává válásának csupán a politikai és eszmei vonatkozásait tárjuk fel. Fontosak azok a lélektani-morális mozzanatok is, amelyek Gábor emberi, világnézeti metamorfózisának útját kísérik.

Nem vitás, hogy Gábor Andor vagyont, jólétet, karriert dobott el magától, midőn elhagyta Budapestet. Olyan kaput csapott be maga mögött, amely nem zárult le előtte, a forradalmak alatti szereplése miatt végérvényesen. Ha 1920 elején tanácsos is volt eltávoznia Budapestről, ha nem „kompromittálja” magát, később, egy-két év múlva, mint mások is tették, visszatérhetett volna. Vagy ha ehhez nem volt kedve, akkor mint nem egy más volt pályatársa — Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Biró Lajos — elhelyezkedhetett volna a nyugati polgári irodalom keretén belül. Nyelvtudása, hallatlan alkalmazkodó képessége révén akár mindjárt a bécsi kabaré szerzőjévé is „átképezhetette” volna magát.

„Húsvét vasárnapján — írja Hollós József visszaemlékezéseiben — Kunfi Zsigmond meghívott ebédre a nővéréhez, aki régi bécsi lakos volt. Nagy nyulat kaptak ajándékba és bőven volt hazai almásrétes. Felejthetetlen lakoma volt. Ott ismerkedtem meg Gábor Andorral, ő volt a másik boldog vendég.”⁶⁶ Ez a kis pillanatkép minden naturalista részletességű korrajznál hitelesebben, bensőségesebben mutatja, mennyire szörnyű tehetétként nehezedett az emigránsokra a mindennapi megélhetés gondja. S mennyire szenvedhetett az éhségtől, a hidegtől, a nélkülözéstől, a hónaposszobák szennyétől, testi-lelki kínjaitól Gábor Andor, akit az otthoni jólét, a mindennapos tiszta selyeming — Péchy Blanka idézte fel megkapóan é selyemingek emlékét egyik visszaemlékezésében⁶⁷ — kényeztetett. Felesége is betegeskedik,

⁶⁰ AMONDÓ PÉTER: Gábor Andor izenete — BMU. 1920. július 11.

⁶¹ CARL KRAUS: Bibliographie — Wien, 1948. 3.

⁶² CARL KRAUS: Búcsúztató — ford. Szini Gyula, Bp. 1919.

⁶³ Könyvtári jegyzék — uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ A véres augusztus — uo.

⁶⁶ HOLLÓS JÓZSEF: I. m. 246.

⁶⁷ PÉCHY BLANKA: Gábor Andor selyeminge — Irodalmi Ujság 1955. január 17.

s az orvosok nem tudják mi a baja. S milyen az emigráns sors. Hollós József, aki időközben Temesváron kap állást, a tuberkulózis felismerése és az immunis gyógyítás című könyvét küldi meg a Bécsi Magyar Kiadónak. Magyarországon s Romániában nem akad, ki egy kommunista orvos könyvét kiadja. A művel Gábor Andor lektorálja, és segítségével ráismer felesége betegségére. Hollós nemsokára küld „egy üvegce immunvért” is. A diagnózis jó volt, az orvosság is használ. „Gábor Andor örök hívem maradt és könyvem német fordításáról is gondoskodott” — írja Hollós.⁶⁸ De ilyen epizódot, amely a mindennapi élet szürke gondaiba, kínjaiba merülő emigráns-sorsot jellemezhetné, tucatjával idézhetnénk. Maga Gábor Andor is betegeskedik. 1921 tavaszán, a Traun völgyében Goisern faluban tartózkodik. S a pár napos magányban, mint már annyiszor, a múltjával szembesíti önmagát. Öt-hat év előtti nihilista korszakának versei jutnak eszébe, azokat mormolja, mérlegeli:

Rózsában jársz térdig vagy gazban,
Mindegy, meg fogsz pihenni,
Az életben csak egy vigasz van,
Hogy nincs utána semmi.

Ne lázadj, ez jó. Nincs jobb ennél.
Édes jutalmul jár ki.
Ember ha öröklétű lennél,
Egy órát sem bírnál ki!

.....

Ha hallod is ne tartsd igaznak,
Hogy ember mást kívánna,
S az élettől fogadd vigasznak,
Hogy nincsen más utána.

(Feloldás⁶⁹)

S egy cikket küld haza — Bécsbe —, amelyben önmaga, mindenkinél világosabban s hiteltérdemlőbbben írja meg e korszakának kritikáját, fejt ki új emberségének, új költészetének ars poeticáját: „Egy téves társadalmi rendben tévesen nevelődött ember helyes bölcsessége volt ez. Téves bölcsesség számomra ma, amikor nem viaskodom már a halálom után következő halhatatlansággal, még negatív értelemben rezignáció formájában sem, hanem az élő élet teljességét kívánom magamnak és minden embertársamnak. S ezért lemondóból és félreállóból verekedő és kiálló Jett belőlem. Belső harmóniás, aki fel akarja dönteni a külső harmóniákat, egyensúlyos, aki fel akarja borítani az egyensúlyokat. Igazán szelíd ember, vagyis csúf terrorista; vallások tagadója, vagyis hitvalló; emberek kedvelője, vagyis gyilkos. Ez vált belőlem ...”⁷⁰

Ez a morálisan és világnézetileg megújult Gábor Andor, éppen a megújulásból származó emberi és költői erővel irodalmi munkásságát is megújítja. Bécsben, „élete legtermékenyebb irodalmi korszakában”⁷¹ írt költeményei és publicisztikája a magyar szocialista irodalom egyik legszebb, leggazdagabb fejezetévé lesznek.

V.

Gábor Andor új költészetében feloldódik az az ellentét, amely az 1919 előtti költőben feloldhatatlan volt: a racionalista társadalomkritikus és a nihilista lélek ellentéte. Ez az ellentét tulajdonképpen művészetét is ketté szakította. Költő, lírikus volt a chansonok írója is,

⁶⁸ HOLLÓS JÓZSEF: I. m. — 267.

⁶⁹ G. A.: Feloldás — G. A. Össz. vers 66.

⁷⁰ G. A.: Das Ewige Wand, BMU, 1921. július 22.

⁷¹ Önéletrajz — uo.

de chansonjaiban csak a csúfolt, megvetett világ járja táncát, a költő személyesen, a maga emberi teljességével nem jelenik meg bennük, csupán az attitűdből következtethetünk igazi érzelmeire. Viszont azokban a verseiben, amelyekben a személyes én teljesen kitárulkozik, az „igazi” lífai költeményekben nem leljük a világot, a valóságot, bennük az szorul a horizont mögé. A polgári költészet antinómiája ez; Gábornál, a kispolgárság költőjénél, aki a társadalmi összeütközések határ-területén él, a dolgok kettőssége különösen élesen mutatkozik.

Az emigrációban végbemenő lélektani — morális fejlődés költészeti eredménye az, hogy ez a lírai kettősség megszűnik. Gábor megszűnik kabaré-költő lenni, mivel mindenképpel megszűnnek benne a régimódi chanson pszichológiai feltételei. Gábor, úgy tartják, az emigráció után megvetette, „szégyelte” emigráció előtti irodalmi tevékenységét, kabaré s színpad-írói mivoltát. Hogy kritikával szemlélte, az kétségtelen; éppen úgy, mint ahogy egész megelőző világnézeti s morális magatartását. De mindenestől meg nem tagadta. 1921-ben példának okáért így nyilatkozik a Dollárpapáról: „A darab melyen nagyon sokat lehetett nevetni, egyike volt a legkomolyabb színpadi munkáimnak, s arról szólt, hogy a pénzzel korrumpált világon a pénz híre és szaga is elegendő ahhoz, hogy a leglényegesebb történések okozójává legyen; magára a pénzre nincs is szükség az általános kergességben . . . Arra, hogy én írtam, én egész biztosan holtomig büszke leszek.”⁷² S egy alkalommal, amidőn az egyik hazatért emigránsról mérges, gunyoros szatírárt ír, tulajdonképpen „berozsdásodott” chanson-írói tollát veszi fel ismét. És máskor is, később is megpróbálkozik verses politikai pamflettel. Tehát bizonyosfajta, az új viszonyoknak s az új légkörnek megfelelő, realiztikus-szatirikus chansont — a régi hagyományt folytatva — most is kedve lenne írni, olyat, amely összhangban van azzal az új morális-pszichológiai állapottal, amelybe az emigráció során fejlődött. Bécsben azonban ennek a fajta realista kabarénak régen se voltak meg, s most sincsenek meg a társadalmi feltételei. Az emigránsok, a jelek szerint kísérleteznek a realista, a politikai kabaré megteremtésével. Nagy Endre is tájékozódik egy irodalmi kabaré létrehozása irányában. A dolog azonban zátonyra fut, s a próbálkozások mérége: egy keserű kis glossza, az emigráció irodalmi folyóiratában, a Vasárnapban: „Nagy Endre irodalmat akart, Párizs szórakozást, Róma tutti-fruttit, de mit akar Bécs? . . . Bécs, úgy hisszük, sörözni akar . . . A bécsi kabaré valutája orfeumi baïsse-re csúszik le, irodalmi hausse-ot sohasem fog elérni. Ezért nem tudott Nagy Endre kabarét csinálni Bécsben.”⁷³

De e külső okoknál fontosabb, hangsúlyozzuk, az új pszichológiai feltételezettség, amely arra ösztönzi Gábert, hogy szemben a korábbi ketté-hasadottsággal, egyetemesebb érvényű lírát teremtsen meg. Erre készítetik élményei, és az a világnézeti fejlődés, amely az elmúlt esztendő apokaliptikus élményeivel magas tudati és indulati fokon szembesíti.

Ez a líra mindenképpel azzal különbözik az 1919 előttről, hogy többszólamúvá válik. A korabeli emigráns kritika is kiemeli Gábor új költészetének ezt a jellemvonását, „Philobiblos” a Bécsi Magyar Ujságban rámutat arra, hogy Az én hazám című kötet „érzelmes, férfias lírája”, „dalfűzerbe való” versei mellett, ott virítanak szatirikus hangjának „mérgezzirmú rímvirágai”, forradalmi antológiába való „patetikus költeményei”, a „lágú lázadó” kesernyész hangú és szenvedélyes kitérései is.⁷⁴ Valóban a régi befelé fordul, töprengő, önelemző pesszimizista-nihilista alapattitűd, amely a Harminchárom lírikusát a múlt századi nagy rezignáltak rokonává avatta, most sem szűnik meg, de mély metamorfózison megy keresztül. A lélek új, eddig ismeretlen (vagy már megvolt, de elsüllyedt) motívumokkal gazdagodik. E metamorfózis legelső sorban azon mutatható ki, hogy Gábor Andor az aranyjánosi líra rezignációjából, az öreg Aranytól vissza-ás a Bach-korszak rezistens Aranyáig és a Welsi bárdok költőjének

⁷² G. A.: A dollár papa, BMU, 1921. január 15.

⁷³ A bécsi kabaré — Vasárnap, 1920. 11. szám. (Bécs)

⁷⁴ Philobiblos (KÖHALMI BÉLA) Az én hazám — BMU, 1920. október 22.

motívum-világából, allegóriáiból, hangneméből kiindulva építi fel a maga új költészetét. Sajátos megfigyelni, hogy például Arany János Welsi bárdjának „csend” motívuma (körötte csend, amerre ment és néma tartomány) hogyan lesz Gábor Andor költészetének is egyik alapmotívumává, hogyan kapcsolódnak e motívumhoz új jelentést, tartalmakat hordozó, az ellenforradalmi abszolutizmust, a fehér terrort átkozó s annak áldozatait sirató újabb motívumok.

A régi, dallamos chansonok formájában írt Kályha mellett című költemény lírai alapozzata : „Kint néma éj és néma táj”. S ebbe a némaságba (s nemcsak a táj, hanem a tudat csöndjébe, némaságába!) törnek be a letiprott világ kínjai, szenvedései. „Eszembe jutnak mindazok, kik nem ülhetnek kályha mellett . . .”⁷⁵ Az első Bécsben megjelent vers is hatalmas allegorikus látomássá tárul ; a közönyös, önmagába forduló lélek magánosságát allegorizáló „csendet” töri meg a kínzottak szenvedése :

S egyszerre, im e drága, drága csendet,
Mely bennem volt és onnan lett körém,
Átvágta sírás, mely zokogva szeggett
Hogy rémülten figyeltem rá föl én

Valaki sírt, de nem szomszéd szobából . . .

.....

Vagy a világ sír, sírva önmagán
Hogy létrejött s nem tud pusztulni még,
S betelve könny ízén és vér szagán
Könnyben s vérben nem tud megfúlni még?

(Ki sír?)⁷⁶

S miután a költő önmagát szembesítette, a többi költőket is tetemre hívja, s szembesíti az allegorikusan apokaliptikus értelmű „Csend”-el. Ez vonul végig az Über allen Gipfeln strófaín, ez teszi visszhangossá a Halkabban „hangulatát” s ez hátborzongatóvá az „Esik a hó” mésztofoteleszi karácsony-interieurjét.

Így teremti meg Gábor Andor egy eleven, klasszikus hagyományokhoz kapcsolódva a fehér terror elleni tiltakozás költészetét. Az önmagába zárult én föltörte csendjét és magába foglalta a világ sírását ; s feltöri a világ látszólagos csendjét s kikiáltja az orgoványi erdő hör-gését (Orgovány) s leleplezi a simogatóan álnok, békességes, testvériséget hirdető hazafias jelszavak szörnyű valóságtartalmát (Vissza). Mint emigránsban, a fehér terror által elüldözött magyarban hangos sikolyként vernek visszhangot a „hazádnak rendületlenül” igéi. S a fehér terror rémségei ellen tiltakozva, és az otthonmaradottak kínjait átérezve százszorosan erő-sebben érzi a magyarsággal való elszakíthatatlan, sorsszerű kapcsolatát. A honvágnak, a magyarsággal való azonosulás érzésének, a haza kínjai miatti keserűségének indulatairól ad számot egy sor, tartalmában és indulatában ódai hevületű költeménye, arról a lélektani és morális fejlődési folyamatról, amelyben a hazafiság kiterjedése egyszersmind új, korszerű magyarság-tudat kialakításával esik egybe. Magyaroknak vallja magát a forradalmárnak ott-hont, emberséget adó proletár-haza jegyében s „magyartalannak” a forradalmárokat börtönbe vető, elüldöző, úri „hazafisággal” való szembefordulás jegyében :

⁷⁵ G. A. : Kályha mellett — G. A. Össz. vers 96.

⁷⁶ G. A. : Ki sír? — uo. 102.

S az én hazám mégis hazám,
 A vérem és a nyelvem
 Mindig hozzá fog szítani,
 Át vágyon, célon, elven.
 S bár szégyen és bár iszonyat
 Magyarként állni gáton!
 Azt is, hogy nem vagyok magyar,
 Csak magyarul kiáltom!
 Az én hazám fekete föld,
 Amely véres vigaszt ad,
 Magyar leszek még akkor is,
 Ha érte felakasztat.
 (Az én hazám)⁷⁷

Az elnyomatásban szenvedő, otthon maradt nép iránti hűség, a féltő gond és a bíráló figyelem a legfontosabb alkatrészei ennek a hazafiságnak. S annál mélyebb, komolyabb ez a hang, mivel a nemzetféltés gondolata egybeesik az emberiség féltésével. Ember és magyar közös ellensége az a terror, amely ellen oly kétségbeesett dühvel tiltakozik, amely első jele is egyszersmind a háború után lábrakapó, mindinkább megerősödő politikai bestialitásnak, a faszizmusnak. Gábor Andor, a maga sajátos magyar problematikája révén, egyike az elsőeknek, akik a fasizmus ellen tiltakoznak, akik riasztó vészjeleikkel először süvítik világgá: „Ember, vigyázz!” Gábor Andor a hazafiság érzésének, problémájának motívumaiban is tudatosan nyúl vissza Arany Jánoshoz, verseiben minduntalan Arany és Reviczky polémiájának, „a kozmopolita költészet” vitájának motívumai merülnek fel. Csakhogy őnála a dilemma feloldódik: az elnyomott, megkínzott magyarság, a proletariátus szenvedéseit vállaló és a fehér terror ellen tiltakozó Gábor Andor nemcsak hazafi, hanem internacionalista is, hiszen a proletár hazaszeretet, a nemzetközi proletariátus, az egész emberiség együttérzésére apellál.

Gábor Andor költészetének kapcsolatai tehát elsősorban a múlt századbéli magyar lírára, Arany Jánosra vezethetők vissza. Azt jelenti-e ez, hogy Gábor Andor teljesen megkerülte a Nyugatot és Ady Endrét? A válasz korántsem olyan egyértelmű, mint ahogy Gábor költészetének felületes szemléletéből kitetszhetne. Az 1919 előtti időkben, úgy véljük, hogy elsősorban racionalizmusa határozta el mindazoktól a problémáktól, amelyek a Nyugat köréhez tartozókat elsődlegesen izgatták. Gábor ugyanúgy ismeri Freudot, mint például Karinthy (könyvtárban Freudnak szinte valamennyi munkája megvan).⁷⁸ A neves freudista bécsi orvos, Otto Weininger munkáinak egyik fordítója.⁷⁹ Azonban pályafutásának ebben a szakaszában is érezhetjük, a társadalmi és morális problémák jobban izgatják a lélektaniaknál. De ahhoz, hogy realiztikus igényű költészetének ketté-hasadottságát sikerüljön megszüntetnie, szüksége van azokra a megrázkódtatásokra, amelyek kizökkentik nihilizmusából, s a társadalmi, a politikai cselekvés színterére sodorják. S midőn ide eljut, már nemcsak Arany Jánoshoz, tudatosan kapcsolódik lírája motívumaiban Ady Endre költészetéhez is. Ady szimbólum világában a „Jó Csönd Herceg” a rémület és katasztrófákkal teljes valóság, baljós szimbóluma; Adynál is „Csönd van, csönd: de soha ilyen csöndet.” Ezeknek a szimbólumoknak, allegóriáknak „titkai” háborúban, forradalmakban, ellenforradalomban megfejtődtek. S Gábor Andornak, Adyval ellentétben már nem a megfejtetlen titkot, a baljóslatú s kétértelmű jövendőt kell énekelnie. Az ő lírai feladványa: a megfejtett, önmagát megmutató, nyers valóság, a titoktalan, egyértelmű jelen kiéneklése. S, hogy éppen erre vállalkozik, ez a misszió-

⁷⁷ G. A.: Az én hazám — uo. 126.

⁷⁸ Könyvtári jegyzék — uo.

⁷⁹ OTTÓ WEININGER: Nem és jellem — ford: G. A., Bp. 1916.

ja Adyval összefüggésben válik teljesen tudatossá benne. Kitűnően mutatja ezt második bécsi publicisztikai gyűjteményének (Halottak arcai, 1922) előszava :

„Miért, hogyan, erről se vitázzunk, mert ez most már nem segít a dolgon, tény, hogy létrejött az az érthetetlennek látszó helyzet, hogy az emberiség háromnegyed része, vagy több is, testileg és lelkileg megúvna a nagy halált, mindamellett továbbra is halálra van ítélve, mert azok a halottak, akiket a világlomlás nem testileg tett halottakká, nincsenek eltemetve, s a néhány tízmillió úr maradt a százezer felett és kormányozza, úzi, hajtja őket a megdöglés felé, amellyel neki a halottnak már úgyszíncsen mit vesztene. Ez a világgép nem mindenütt olyan világos, mint a magyar területen, melyről az itt következő írások szólnak. Magyarország egyike volt a régi világ legbetegebb részeinek és évek óta a Halottak Élén nyargal (Ady). A régi Magyarország leghalálraítéltebbje volt minden levegő-mozdulásnak s egyszerűsmd a legtökéletlenebb talaj arra, hogy bármi változást, amely elkövetkezik, valóban és véglegesen végig tudjon csinálni. . . . A régi Magyarország vonaglik és görcsöz a Horthy-rezsimben, amelyet szintén *nem* tud a maga számára csak átmenetileg is végleges életformává kialakítani. . . . Magyarországon minden halott feltámadt, aki 1914 augusztusában megszünt élni. Csakis és kizárólag a halottak járnak elől s az élőket egyáltalán nem tűrik meg maguk körül. Még Tisza István is él, pedig az nemcsak meghalt, hanem tetejébe még meg is ölték. Két év óta van — és még sok esztendőn át lesz — kísértet-járás Magyarországon s csak természetes, hogy e kísérteti levegőben az élő élet még-gyorsabban s még-sárgább arccal pusztul el, mint Európa többi országában, melyekben legalább *nemcsak* hullák, hanem holtak, félholtak és félelevenek keveredve táncolnak a fórumon. Magyarországon : aki nem halt meg, nem is lehet közszereplő. Ki-ki, mielőtt a fórumra lép, ha nem elég hullaszagú, akkor egyenesen magával hozza a halotti bizonyítványát. S ha a halottak észrevesznek maguk közt egy olyat, akin még az élet csalóka jelei játszanak, azonnal eltávolítják a porondról.”⁸⁰

Az Ady rém-világára való ráismerés tudata okozza, hogy a versekben gyakran megjelenik egy-egy adys kép, jelző, allegória : Horthy, akár Ady Tiszája : „Kos-orrú, gyilkos-orrú szörnyeteg”.⁸¹ Legjobbakk, legsajátosabbakk azonban azok a költeményei, amelyekben ezt a maga riasztó anakronizmusában meglátott világot a maga hangján, a maga káromkodó racionalizmusával, iróniájának teljes orchesterével állítja pellengérré. A régi könnyedén gúnyolódó, csípőshangú chanson-író heine-i gunyorosságú politikai pamfletokban támadja ezt az egész, magát a pokolból feltornászó, szörnyszerű világot. Azonos irónia és indulat fűti a vers — szatírákat (Szerencsét, jó szerencsét, Tiszt urak, Esik a hó, Proletárka, Intermezzó, Toborzó, Az újjáépítés dala), és az újságokban sorozatosan megjelenő, majd a fentemlített kötetekbe gyűjtött (később Bécsi levelek címmel megjelent) tárcáit. (Horthy Mihály, A hóhér hazudik, Az őrltek országáról, Danse macabre, A vak Légrádiról, Rákosi Jenő, Isten-atyánk és József-apánk, Az agyalágy ország, Lándor Tivadar vagy Riport egy szivarozó halottról stb.) Gyakran ugyanazt a témát versben és politikai cikkben is megírja, s a hangsúlyozott összefüggés kiemelése végett azonos címmel jelenti meg (A megölt tavasz). És — a természetes különbségek ellenére is — a kifejezési eszközei is azonosak, versben és prózában : a rémület és a figyelem kettős intenzitásával írja verseit és cikkeit, egyformán beleönti mindkét műfajába iróniájának, szatírájának, szójátékának egész gazdagságát. Mindent pontosan, félreérthetetlenül, a bőréig lemezletlenül mutat.

„És hogy tudja ezt Gábor — írja az Ezt izenem egykori kritikusa. — Nem hiába volt a publikum fáradhatatlan és leleményes kiszolgálója valamikor, nem becsült túl minket, az igaz, hogy nem is becsül kevesebbre, mint ahogy megérdemeljük. A nagy kabaré-író minden ötletét, az ezermester újságíró minden fogását belementi a szent munkába. Minden, amit tud, csak eszköz neki, hogy *most* hasson, hogy elérje célját : *megértetni a firtelmet.*”⁸²

Ez a legértékesebb, műfajilag is, stílusban is a legeredetibb, legsajátosabb része Gábor Andor művészetének. Beszélünk kell még költészetének új tematikai orientációjáról, szorosabb értelemben vett proletár-verseiről is. Ez a proletárköltészet, eszközeit, kifejezőmódját

⁸⁰ G. A. : Magyarázat és használati utasítás — G. A. Bécsi levelek, Bp. 1950. 152.

⁸¹ G. A. : Orgovány — Össz. vers 133.

⁸² AMONDÓ PÉTER : i. h.

tekintve tulajdonképpen az Ady előtti magyar és nemzetközi proletárköltészet hangját folytatja, variálja. Jellemzője ennek a költészetnek bizonyos nyers naturalizmus, romantikus páthos és lapidáris jelszószerűség. Maga Ady is tanul, átvesz sok mindent ebből a proletárlírából (bár, természetszerűleg, meg is újítja, a maga egyéniségének, lírájának törvényei szerint). Az Ady előtti magyar proletár lírikusok (Csizmadia, Farkas Antal) legfőbb művészeti korlátja, hogy egy avult epigon népieskedés hangján próbálnak a munkásosztály problematikájának lírai kifejezői lenni. Gábor Andor jelentősége a magyar proletárlíra fejlődésének láncolatában abban van, hogy a bécsi emigrációban közelebről is megismerkedve az európai forradalmi költészet teljesítményeivel, egy olyanfajta örökséget hoz be a magyar költészetbe, amely mindaddig tulajdonképpen kívülrekedett a magyar lírai fejlődés folyamatán. A középkori német parasztdalok nyersségét, Heine ironiáját, a francia kommün költőinek (Pottier, Clement,) páthosát és szentimentalizmusát, a chartista angol munkásköltők (Jones, Hood), panaszosan lázadó lírikumát s a XX. századi proletárköltők (Brecht, Bezruc, Wolker) sajátos realizmusát hozza be költészetünkbe.

Ezzel kapcsolatban kell utalnunk Gábor Andornak a bécsi emigráció idején kiteljesedő második műfordítói korszakára. Miközben a maga költészetének új témáit, hangját keresi, alakítja, mintegy tanulmányként is lemerül az európai forradalmi költészet világába. Fordításai nagy számban jelennek meg a legkülönbözőbb emigráns lapok hasábjain. A legjobbakat harmadik bécsi verseskötetének, a Mert szégyen élni s nem kiáltani második részében is megjelenteti. Később műfordításait, kiegészítve az európai proletárnépköltészet közismert darabjaival, munkás dalokkal, mozgalmi indulókkal, önálló dalos füzetekben is megjelenteti. (Forradalmi dalok, Prága 1926, Proletár Daloskönyv, Páris 1926.) Az utóbbihoz Henri Barbusse írt előszót.⁸³ Az előbbihez pedig a prágai kiadó, Karel Aksamit : „A fehér gárdisták generálisai milliányi proletárt küldtek az imperialisták rabló háborújába és az osztályharcos proletáriátus ellen. Küzdöttek, nem saját, hanem a kapitalisták érdekeiért. Elpusztultak a nemzeti dicshimnuszokkal és a hazát dicsőítő, királyt, császárt és demokráciát éltető, istentívó dalokkal ajkukon. A proletáriátus nem akar többé imperialista háborúban elpusztulni, hanem a proletariátus forradalmi felszabadító harcában győzni. Forradalmi dalokkal az ajkán. Félre a reakció dalaival! A forradalom győzelmes hangjai töltsék be a földet! E dalokkal induljon útjára az ifjú és felnőtt munkásság, szervezze meg a kizsákmányoltak millióit a kapitalizmus elleni harcra.”⁸⁴

A bécsi évek Gábor Andornak az írói, művészi kiteljesedést hozták. Versei négy esztendő alatt három kötetben jelentek meg. (Az én házám, 1920, Világomlás, 1922, Mert szégyen élni s nem kiáltani 1923). Publicisztikai írásai és polémiái is sorozatosan kötetekbe gyűjtve terjednek (Ezt üzenem 1920, Halottak arcai 1921, És itt jön Jászi Oszkár . . . 1922, Bank utca 1923, Epilog 1924). Neve a legkülönbözőbb sajtóorganumok (a bécsi Bécsi Magyar Ujság, Proletár, Az Ember, Panoráma, Vasárnap, a kassai Munkás, a kolozsvári Uj Embér, a pécsi Baranyai Magyar Ujság, a new-yorki Uj-Előre stb.) útján eljutott Ausztrián túl, Csehszlovákiába, Romániába, Jugoszláviába, Amerikába. Egyre ismertebbé válik a nemzetközi munkásmozgalomban, a magyar emigrációban. „A kiadó első könyveinek, — találjuk a bécsi magyar kiadó működéséről szóló cikkben ezt a megállapítást — Gábor Andor Ezt üzenem könyvének és Kassák Lajos Misilló királysága című regényének határtalan nagy sikere lett. Rövidesen szétkapkodták Amerikában és a nemzeti államokban.”⁸⁵ A Kanadai Magyar Munkás még 1930-ban is ajánlja, hirdeti olvasóinak Gábor Andor „Az Én Hazám” és „Halottak orcái” c.

⁸³ Forradalmi dalok, KAREL AKSAMID kiadása, Prága, 1926. — Proletár daloskönyv, HENRI BARBUSSE előszavával, Páris, 1926.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Új magyar könyvek — BMU, 1920. augusztus 26.

könyveit.^{85a} Gábor népszerűségére jellemző, hogy amidőn 1923 novemberében Kassán, a Schalk-ház nagytermében a Kassai Kommunista Párt által szervezett előadást tartotta; „s a terem zsúfolásig megtelt . . . az első sorokban a Bécsi Magyar Ujság olvasói foglaltak helyet”.^{85b}

De hangja eljut haza is. A Proletár számait és benne Gábor Andor cikkeit annak idején frissiben olvashatták az újjáalakuló kommunista párt tagjai és a párthoz közelálló munkások ezrei. Erről az emigrációs és az itthoni kummunisták kiváló konspirációs készsége gondoskodott. Hitelt érdemlően bizonyítják ezt az illegális pártmunkával szemben tehetetlen Horthy-rendőrség fennmaradt dokumentumai. „Értesült az alezredes úr arról is — jelenti a fővárosi csendőrkerületi parancsnokság — hogy Budapesten egyes gyárakban, a külföldön megjelenő kommunista sajtótermékeket a munkásságnak reggel, munkábaálláskor ki szokták osztani, s este, eltávozás előtt beszedik, hogy azzal valamelyik magát el ne árulja.”⁸⁶ A kormányzói kabinet-iroda főnöke Horthy személyes utasítására követeli Ferdinandy belügyminisztertől, hogy vessenek véget a kommunista agitációnak: „Jelentés tétetett őfőméltóságának arról — írja többek között a kabinet-főnök — hogy a postai levélitok védelme alatt, különösen Bécsből, állandóan érkeznek lázító röpiratok. A Proletár című bolsevik irányú lap olyan pontossággal érkezik a hatóságok és magánosok címére, mintha nem is Wienben, hanem Budapesten jelenne meg.”⁸⁷

Gábor Andornak a zalaegerszegi és a hajmáskéri koncentrációs táborok rémségeiről szóló egyfelvonásosait tartalmazó Egerszeg című kötetét Goethe Faustjának borítólapjába foglalva csempészik be Magyarországra. (A Széchenyi Könyvtárban ma is ebben a kötésben van meg ez a kis könyvecske). S 1925. január 21-én a budapesti királyi ügyészség, dr. Polányi főügyész helyettes aláírásával, vádiratot ad ki a „szökésben levő” Gábor Andor ellen. Az ügyész „A magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló bűntettel” vádolja, s az indoklásban a Faust kötésben érkezett írásokra hivatkozik.

„A Piroska és a Farkas című részben — háborog az ügyész — azt állítja, hogy Horthy Miklós a nemzeti hadsereg fővezére, Siófokon gyilkosságok elkövetésében működött közre, hogy továbbá a tábor őrei az internáltak közül is meggyilkoltak egyeseket, hogy Héjjas Iván felügyeleti vizsgálatot tartott a táborban, hogy a tábor őrei minden felelősség nélkül lelőhetnek minden internáltat. Csak azt kell mondaniok, hogy szökni akart. Le is lőnek minden ok nélkül, merő vérszomjából egy Piroska nevű fiatal leánykát, akinek esze ágában sem volt megszökni. . . . A sajtótermék összes állításai, amelyek valóban szegényére volnának valóságuk esetén minden polgárosult államnak, tehát alkalmasak arra, hogy a világ utálatát és felháborodását keltsék fel Magyarország iránt, köztudomás szerint valótlanok.”⁸⁸

Ugyanebben az esztendőben dr. Strache főügyész, a budapesti királyi ügyészség elnöke is szükségesnek tartja, hogy újabb vádiratot adjon ki Gábor Andor ellen, az Uj Előre című lapban megjelent „Hogyan üljön? — Horthy arcképe” című cikk miatt.⁸⁹ S az újságok hasábjain is gyakorta jelennek meg efféle hírcskék a bírósági tárgyalások rovatban: „A Bécsben élő Gábor Andor legújabban megjelent „Miért merjek élni és nem kiáltani” (sic!) című verses-kötetének *elkobzását* és a Magyarországon található összes példányok megsemmisítését indítványozta a királyi törvényszék. A Schadt-tanács ma foglalkozott az üggyel. Az elnök konstatálja, hogy Gábor Andor verses-könyve Goethe Faust-jának címlapjába kötve került Magyarországra. A kötet mintegy 15 költeményét ismertette a bíróság, mely után a vádat képviselő

^{85a} Kanadai Magyar Munkás — Montreal, 1930.

^{85b} Prágai Magyar Ujság, 1923. november 7. (Prága)

⁸⁶ NEMES DEZSŐ: i. m.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Ügyészségi akta másolata — G. A. hagyatékában.

⁸⁹ Uo.

Misner királyi ügyész kérte az elkobzást, mert kétségen felül áll, hogy a polgári osztály elleni izgatás összes ismérveit kimerítik.”⁹⁰

Ugyanezen a tárgyaláson dr. Ecsery ügyvéd mulatságos védőbeszédet mond: A sajtónak a kis kommunikációjában sem leplezett közderültséget kiváltva, Gábor Andor „eltévelyedését” száználmas műveletlenségével mentetgeti. A sajtó azonban általában keveset humorizál ebben az időben Gábor Andorral kapcsolatban. A Nemzeti Ujság ismételtelen „a bécsi emigránsok tébolyodott tollforgatójának” titulálja.⁹¹ A 8 Órai Ujság egy denuncians glosszáját közli, amely azt kifogásolja, hogy még 1920 júniusában is „Balázsok és Gáborok” könyvei találhatók a Múzeum körüli kirakatokban.⁹² Milotay István pedig a Magyarországon szörnyülködik: „Gábor Andor . . . magyar fülek és szemek számára reprodukálhatatlan cikket írt «Horthy-Magyarország» ellen.”⁹³ S a Horthy rendszer Gábor Andor tevékenysége iránti figyelme évek múltán sem csökken. 1932. augusztus 29-én egy bizalmas csendőrségi feljegyzésre az illetékes hatóság válaszol: „Bent nevezettek közül Gábor Andornak . . . nyilvántartásunkban már van lapja. Nyilv. lapjuk levelezés alatt áll.”^{93a} A felújult figyelem oka: a Kassai Igazság című lap Sallai és Fürst kivégzése alkalmából Gábor Az én hazám c. versét közli, e mottóval: „Sallai: . . . azután hazajöttem; Töreky tanácselnök (gúnyosan): Haza? Hát van magának hazája?” — S az ugyanakkor perbefogott Karikás Frigyesről közöl a lap cikket, Gábor versből való mottóval: „Mi ágra kötve élünk, mint előbb . . . s velünk az is kit börtön rácsa vár.”^{93b}

Gábor Andor az üldöztetéssel, a polgári oldalról, a fehér terror képviselőinek részéről jövő gyalázkodásokkal mitsem törődött. E támadások éppen úgy még kérielhetetlenebb, megalkuvásnélkülibb harcra ingerelték, mint az emigráció megalkuvóinak, árulóinak, denunciansainak iránta táplált személyes gyűlölete.

Az azonban fájtnak neki, ha volt barátai, vagy költők, akiket becsülf, nem voltak vele méltányosak. Késérően nyugtázza, amikor az Így írtok ti elejéről lekerül a neki szóló ajánlás.⁹⁴ S tulajdonképpen a régi rokonszenv is táplálja a „Déziré” — Kosztolányi Dezső — viselkedése miatti fullánkos megjegyzéseit.⁹⁵ Legjobbiban azonban az bántotta, ha a rágalmaknak, az ellenséges propagandának sikerült azokat ellene fordítani, akikhez írt, akikhez szólni szeretett volna, — a munkásokat. Egy alkalommal történetesen egyik amerikai tisztelője elküldte Gábor valamelyik írását Pestre egy rokonának, vagy barátjának. A barát ilyesféleképpen válaszolt: „A Gábor Andor cikket esupán azért olvastam át, mert külön kértél rá és írtad, hogy magyarazzam meg, mi az oka, hogy ellenszenvvel viseltetem Gábor Andor iránt, akit ti olyan nagyra becsültök . . . Az az ember azonban, aki kimegy a hazájából, hogy telekiabálhassa a világot mindenféle ocsmánysággal, hogy annak az elcsigázott, tönkretett nemzetnek még több ellenséget szerezzén, és saját fiait is elidegenítse tőle ott idegenben, az az ember gyalázatos jött-ment. Az illető különben írónak is hatodrendű, semmi közösségem vele nincs.” Gábor, nyílt levélben válaszol erre a levélre, „amit nem is kapott”. Ellenállhatatlan polémiában leplezi le azt az álhazafiságot, amellyel az uralkodóosztály munkásokat is megtéveszt s tesz vallomást a proletár hazafiság és a proletár internacionalizmus gondolata mellett. S cikkét a saját írói értékére vonatkozó ragyogó fordulattal fejezi be:

„És hatodrendű író vagyok . . .

Sebaj, testvér. Az igazságaim, amiket hatodrendű írásaimba foglalok, elsőrendűek. Legelsőrendűek. Olyan elsőrendűek, hogy még az én hatodrendű írásaimat is feltétlenül el-

⁹⁰ Újság kivágás G. A. hagyatékában.

⁹¹ NEMES DEZSŐ: i. m.

⁹² G. A.: Kirakatban — BMU, 1920. június 23.

⁹³ G. A.: Pályám és pálmám — BMU, 1921. június 8.

^{93a} Rendőrségi akta — Munkásmozgalmi Intézet archivuma.

^{93b} G. A.: Az én hazám — Igazság (Kassa), 1932. augusztus.

⁹⁴ G. A.: Karinthy Frigyes — Új Hang, 1938. 10. szám (Moszkva).

⁹⁵ G. A.: Kié Petőfi? — G. A.: Bécsi Levelek, Bp. 1950. 181.

olvasandókká teszik. Olyan elsőrendűek, hogy azokban az emberekben, akik az írásaim elolvasására méltatják, azt a csalóka érzést keltik, hogy nemcsak az igazságaim elsőrendűek, hanem az írásaim is azok. Pedig lehet, hogy csakugyan hatodrendűek. De én jobban szeretek hatodrendű írásokkal elsőrendű igazságokat hirdetni, semmint elsőrendű írásokkal mindenféle igazságokat. Nézd, barátom, aki nem óhajtasz engem hallani, nézd: odahaza savanyodik az egész magyar irodalom sok-sok elsőrendű íróval, s az egész olyan néma, mint a sír, olyan halott mint egy tetem, olyan halálos, mint egy temető, olyan bűdös, mint egy hulla, csak azért, mert azon erőlködik, hogy az elsőrendű igazságokat ne vegye észre. A hangjuk sehová se hallatszik, mert elsőrendű ugyan, de amit mondanak vele, az hatodrendű, vagy még hatodrendű sem. Az én hatodrendű hangom, ellenben messze-messze elhallik, mindenüvé, ahol magyarok dolgoznak, s később el fog hallatszani a nem-magyar elnyomottak közé is. Az elsőrendű igazság erejénél fogva. S aki buta magyar ma Horthyval magyarkodik, az 30 év múlva szegény, velem lesz büszke, ha megéli, velem és a többiekkel, akik azt hirdetik, amit én hirdetek, s ha magyart akar említeni, akit tisztességes emberek előtt említhet, engem és társaimat fogja említeni. És az én erős szájamat fogja áldani, amaz erős kezekkel szemben, akiket ma magasztal, és az én féktelenségemet fogja többretartani a féknél, amellyel féken tartották s az életből a halál felé rángatták.”⁹⁶

1925-öt írunk. Gábor Andornak el kell hagynia Bécset. Egy életre magáénak vallott eszmével és hittel felfegyverkezve indul az emigráció új állomásai felé. Felesége, Vidor Ferike, aki 1920-ban vele ment Bécsbe, további útjain nem kíséri el férjét. Ahogy 1940-ben megjelent emlékirataiban megírja: neki gyermeke maradt odahaza, hiányzott az otthoni közönség, s „Bandi” megértette őt — békében, elváltak egymástól.⁹⁷

Nagy városok várják a messzi vándort: Párizs, Berlin és Moszkva. Az út végén pedig a szülőföld, ahonnan elindult: egy másik Budapest.

A. Diószegi

DER LEBENSWEG ANDOR GÁBORS VON BUDAPEST BIS WIEN

Die Abhandlung gibt eine Zusammenfassung über den Lebenslauf und die schriftstellerische Tätigkeit Andor Gábors, des hervorragenden Dichters und Publizisten der sozialistischen Literatur Ungarns, bis 1925, das Ende seiner Wiener Emigration. Das erste Kapitel macht uns mit dem jungen Andor Gábor bekannt (wobei auf die Armut seiner Familie hingewiesen wird), seiner kritischen Begabung und hohen Bildung, die sich schon in frühen Jahren offenbarten, und seinen vielseitigen Sprachkenntnissen. Im zweiten Kapitel wird sein literarisches Wirken besprochen. Wir lernen hier den erfolgreichen Romanschriftsteller kennen, den Bühnenautor und seinen künstlerischen Bereich, wo er das Beste schuf: die Publizistik und die Chanson-Dichtung, die mit seinen eigenen Worten nichts anderes ist als „Publizistik auf der Bühne”. Das dritte Kapitel prüft die Widersprüche seiner damaligen Weltanschauung und Künstlermoral. Das treueste Spiegelbild dieser Weltanschauung ist seine von tiefem, pessimistischem Nihilismus durchdrungene Dichtung und seine Publizistik einerseits, die von aktiver gesellschaftskritischer Anschauung zeugenden Chansons andererseits. Der Krieg und die Erlebnisse der Revolutionen stellen Andor Gábor immer mehr der bestehenden gesellschaftlichen Ordnung gegenüber er schliesst sich den revolutionären Bewegungen an und nach 1919 geht er in die Emigration nach Wien. Im vierten Kapitel wird der Weg des Heranreifens Andor Gábors zum Kommunisten verfolgt, die Etappen seiner politischen Tätigkeit sowie auch seiner seelischen und moralischen Metamorphose. Das künstlerische Ergebnis dieser Metamorphose ist Gábors dichterisches und publizistisches Schaffen in den Jahren der Wiener Emigration — der bedeutendste Abschnitt seines Lebenswerkes und ein kostbares Erbe der sozialistischen Literatur. Das fünfte Kapitel bietet eine Analyse dieses künstlerischen Schaffens und weist zugleich auf die ausserordentliche Wirkung hin, die es zu seiner Zeit sowohl in der Emigration wie auch in Ungarn auslöste.

⁹⁶ G. A.: Válasz egy levélre — Uj Előre, 1923 (New-York).

⁹⁷ Vidor Ferike: Kezít csókolom! — Bp. 1940.